

IV.

IZ ARHIVA OBITELJI BRLIĆ U BRODU NA SAVI

DR RUDOLF MAIXNER:

**ANDRIJA TORKVAT BRLIĆ
EMISAR BANA JELAČIĆA
U FRANCUSKOJ**

PREVOD S FRANCUSKOGA

ZORE MILČIĆ-BRLIĆ

ZAGREB 1939

GRADSKA KNJIŽNICA

SLAVONSKI BROD

ZAVIČAJNA ZBIRKA

IV.
IZ ARHIVA OBITELJI BRLIĆ U BRODU NA SAVI

DR RUDOLF MAIXNER:

ANDRIJA TORKVAT BRLIĆ
EMISAR BAN A JELAČIĆA
U FRANCUSKOJ

PREVOD S FRANCUSKOGA
ZORE MILČIĆ - BRLIĆ

ZAGREB 1939

„TIPOGRAFIJA“ D. D. ZAGREB

U V O D

Lucidni i neumorni duh Ivane Brlić-Mažuranić prvi je svratio pažnju javnosti na historičku zanimljivost našeg obiteljskog arhiva u Brodu.

Ove, u obitelji Brlić preko 150 godina sabirane, pomno čuvane, ali nedovoljno sređene i neobjavljene političke i kulturne dokumente, važne — kako se odmah nakon njihovog makar i djelomičnog objelodanjenja vidjelo — za proučavanje hrvatske i općeslavenske povijesti prošloga stoljeća, počela je Ivana Brlić-Mažuranić sistematski sređivati i popisivati baš prve godine Svjetskoga rata (1914.), uz moju više nego skromnu pomoć. (Vidi: iz Arhiva obit. Brlić I/37).

Postojao je doduše i prije toga jedan — već radi svoje zastarjelosti — nepotpuni popis Arhiva od dra. Ignjata Brlića, brata Andrije Torkvata, no Ivana Brlić-Mažuranić je posao započela iznova. Svrha joj je tada bila lih to, da se sav inventar Arhiva sredi i popiše, pa tako sačuva njegova cjelina. Posao dakle više mehanički, čiji je prvi rezultat bio: sistematski katalog i sistematska pohrana tog Arhiva u našoj kući u Brodu.

No točno 20 godina kasnije, godine 1934., učini ona i daljnji korak. Sređujući dva decenija ranije Arhiv, njen živahni duh zape o lik jednog — njoj kongenijalnog — predstavnika obitelji Brlić, Andriju Torkvata, oca njenog supruga, kojega ona nije ni poznavala, jer je umro 1868. t. j. 6 godina prije nego se ona rodila, a 24 godine prije nego li se udala za njegova sina dra. Vatroslava Brlića.

Taj živahni lik mladog »abbé«-a, Ilirca, Strossmayerovog prijatelja, Banovog amanuensisa, buntov-

nika na barikadama u Pragu i u pohodu slovačkih ustaša, Banovog emisara u Parisu i Londonu, kako se ocrtavao u spisima Arhiva, zanese isto tako živahni duh Ivane Brlić-Mažuranić, te ona odluči osvijetliti ličnost Andrije Torquata Brlića građom, koja joj je u Arhivu stajala na raspolaganju.

U tu svrhu odluči izdati pod naslovom »Pabirci iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu« rukovet pisama upravljenih na Andriju Torkvata i 30 raznih njegovih sastavaka, koncepata i proglaša.

Edicija je imala sadržavati poimence: 38 pisama Strossmayerovih; 18 grofa Gozze-Gučetića; 5 abbé Terleckoga; 24 oca Andrijinog Ignjata Alojzije Brlića; 10 Matije Mešića; 1 Dim. Vukovića i 11 Mate Topalovića.

Ivana Brlić-Mažuranić probrale je dakle sav taj materijal, prepisala ga i redigirala, te kao uvod za tu namjeravanu ediciju, napisala essay o obitelji Brlić, odnosno u glavnom o središnjoj ličnosti tih »Pabiraka« — Andriji Torkvatu. Ona je svršavala taj, za privatnika i uz ostali svoj književni i društveni rad, upravo ogromni posao, s ljubavlju i žarom, kao da u djelo provodi jednu tajnu svoju zavjetnu misao.

Gotov i za štampu spremljen rukopis, 283 strojem pisanih stranica, pošalje meni u Zagreb, da stupim radi njegova štampanja u pregovore sa Jugoslaven-skom Akademijom znanosti i umjetnosti u Zagrebu. Pregovori su završili negativnim rezultatom. Iz stanovitih tehničko-principijelnih razloga Akademija nije tu knjigu kao cjelinu mogla štampati.

To je za Ivanu Brlić-Mažuranić bio težak udarac, koji se donekle ublažio susretljivošću redakcije »Obzora«, koja se izjavila spremnom, da u nastavcima svoga feuilletona odštampa bar onaj krasni i koncizni essay o obitelji Brlić, odnosno o Andriji Torkvatu, što je imao da bude kao Uvod namjeravanom izdanju »Pabiraka«.

Faktično bude taj Uvod odštampan u Obzorovu feuilletonu god. 1934., a po sačuvanom slogu izađe on i kao posebna knjižica.

Tako nastade prvi svezak izdanja Ivane Brlić-Mažuranić: »Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi.«

*Nakon neuspjelih pregovora s Akademijom I. B. M. ostavlja po strani »Pabirke« u gotovom i za štampu spremnom rukopisu, te godine 1935. opet preko feuilletona Obzorova izdade kao separat ne korespondenciju, nego ulomke iz intimnog dnevnika Andrije Torkvata. Tako izađe drugi svezak izdanja Ivane Brlić Mažuranić: »Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu«, koji nosi naslov: A. T. Brlić u Slovačkom ustanku i Banovu taboru**.*

*Još iste godine 1835. opet kroz feuilleton Obzorov izađe kao separat i treći svezak rečenih izdanja Ivane Brlić-Mažuranić pod naslovom: »A. T. Brlić kao Banov emisar u Parizu«***.*

* Ivana Brlić-Mažuranić: Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi. (Uvod Zbirci starih pisama od god. 1848.—1852.). — Pismo biskupa J. J. Strossmayera od 11. siječnja 1878. — Uvodna bilješka. — I. B. M.: Andrija Torkvat Brlić (Uvod k rukoveti pisama iz Arhiva Brlićevog). — Iz Zoch-Mencinove Enciklopedije. — Dr. Franjo Bučar: Arhiv i knjižnica obitelji Brlić u Brodu na Savi. — Pretiskano iz »Obzora«. — Zagreb, 1934.

** Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi. — Ulomci Dnevnika Andrije Torquata Brlića. — Prvi ulomak: A. T. Brlić u Slovačkom ustanku i Banovu taboru (Dnevnik od 17. rujna do 1. prosinca 1848.). — Priopćuje: Ivana Brlić-Mažuranić. — Preštampano iz »Obzora«. Zagreb, 1935. (Zanimljiva je za vremena u kojima je II. Svezak štampan slijedeća dogodovština: u tom II. Svesku trebalo je izaći pismo A. T. Brlića od 16. ožujka 1848. svom ujaku Mihajlu pl. Benko u Vukovaru, u kome podrobno opisuje ožujsku bunu u Beču U to doba diktature (god. 1935.) bilo je opasno štampati i historička pisma, ako se u njima govori o buni ili revoluciji. Kako dakle ne bih riskirao, da cijeli II. Svezak bude zaplijenjen, dogovorim s I. B. M. da to pismo odštampano posebno, te ga priložimo II. Svesku kao prilog. Tako bude i učinjeno. A predviđenja su se ispunila: taj štampani prilog pod naslovom »Pismo iz Beča Andrije Torkvata Brlića o ožujskoj buni u Beču«, — to pismo iz god. 1848. bude faktično zaplijenjeno po cenzuri — godine 1935.! — Sačuvao sam desetak otisaka, koji se nalaze u Arhivu u Brodu.)

*** Iz Arhiva obitelji Brlić u Brodu na Savi. — Ulomci Dnevnika Andrije Torquata Brlića. — Drugi ulomak: A. T. Brlić kao Banov emisar u Parizu. — Dnevnik od 1. prosinca 1848. do 5. svibnja 1849. — Priopćuje: Ivana Brlić-Mažuranić. — Pretiskano iz »Obzora«. — Zagreb, 1935.

Ovaj rad Ivane Brlić-Mažuranić, koji je počeo poprimati forme sistematskog objelodanjivanja arhivske građe iz našeg obiteljskog arhiva, presiječe njena prerana i nagla smrt.

Leži mi na srcu, da taj njen posao nastavim, tim više, što je sam Arhiv sada moje vlasništvo, a njenoj svjetloj uspomeni držim, ne mogu da se bolje odužim, nego ako nastavim ono, što je ona tolikom ljubavlju njetila, a što je naučna javnost naša i inozemna s tolikim interesom prihvatila.

Tako eto izlazi ovaj četvrti svezak izdanja »Iz Arhiva obitelji Brlić« baš na prvu obljetnicu njene smrti 21. rujna 1939.

Kao četvrti svezak izdajemo u hrvatskom prevodu (Zore Milčić-Brlić) francusku radnju dra. Rudolfa Maixnera: »A. T. Brlić, Emissaire du Ban Jelačić en France«, koja je izašla u br. 8. god. 3. »Annales de l'Institut Français de Zagreb« (siječanj-ožujak 1939.), i kao separat. — Mnogi momenti čine baš ovu radnju predestiniranom, da bude prelaz između izdanja, što ih je izdavala pok. Ivana Brlić-Mažuranić i daljnjih namjeravanih izdanja.

U prvom redu Maixnerova radnja organski nadovezuje na III. svezak »Iz Arhiva obitelji Brlić« (A. T. Brlić kao Banov emisar u Parisu), te nosi i slični naslov. Ona obrađuje građu tog III. sveska, proširuje je donekle na neizdane dokumente iz samog Arhiva Brlić, a što je glavno, povezuje tu građu iz Brlićevog Arhiva sa istraživanjima, što ih je pisac vršio u Parizu, pa stoga predstavlja — ne više građu — nego suvisli prikaz ove epohe u životu A. T. Brlića i povijesnih momenata, koji su u vezi s njegovom aktivnošću u tom razdoblju. Ona je dakle jedan dio političkog portaita A. T. Brlića i njegovog vremena, pa s te strane leži izrazito u idejnim intencijama prvih triju svezaka i njihova autora.

Osim toga Maixnerova radnja zapravo po prvi put otkriva jedan — i to gotovo najznačajniji — dio

aktivnosti A. T. Brlića. Radi se o Brličevom novinarskom i publicističkom radu, a specijalno o njegovoj novinskoj izvještajnoj službi iz inozemstva i njegovim člancima sa područja velike međunarodne politike. Taj rad A. T. Brlića bio je upravo pionirski. Može se reći da kod nas na tom polju nije imao predšasnika. A kako su njegovi članci i izvještaji bili obično anonimni, ili potpisani pseudonimom, to je tek zaslugom Maixnerovih istraživanja u Parizu, Zagrebu i Brodu, iznešenih u ovoj radnji, taj rad A. T. Brlića osvijetljen i u krupnim crtama iznesen.

Ne spominjem iz razumljivih razloga kritičke momente u pogledu kvaliteta, koji su bili odlučni kod izbora ovoga djelca, no čini mi se potrebnim spomenuti, da francuski separat nosi posvetu uspomeni Ivane Brlić-Mažuranić, koja glasi:

A LA MÉMOIRE D'IVANA BRILIĆ MAŽURANIĆ DE L' ACADEMIE YOUGOSLAVE DE ZAGREB.

Dr. I v a n B r l i ć

A. T. BRLIĆ KAO EMISAR BANA JELAČIĆA U FRANCUSKOJ

Dva putovanja A. T. Brlića u Pariz, ispunjena najživljom djelatnošću propagandiste ili čak i diplomata, opsežan novinarski rad, a poglavito njegov kontakt sa sredinom i ljudima, s kojima je imao prilike da se ondje sastane, pružaju mladom kleriku mogućnost da zaigra jednu od najistaknutijih uloga u burnim godinama 1848.—1850. Okvir ove smotre nalaže nam ograničenje, pa smo stoga odabrali samo onaj odlomak života A. T. Brlića, koji nam ga prikazuje na europskoj, a napose na francuskoj pozornici, gdje se mladi emisar bana Jelačića približio velikom žarištu revolucionarnih događaja i ideja 1848., što su već i u Francuskoj, kao i u Austriji, počele da uzmiču pred reakcijom i autoritativnim režimom.

U ličnosti A. T. Brlića i njegovim posredovanjem hrvatska se revolucija spaja s velikim evropskim tokom, kome je Pariz ponajprije bio izvorom, da kasnije ostane i središtem službene francuske diplomacije kao i diplomacije poljskih emigranata, koja bijaše već odavna napustila tajanstvene buntovničke metode, da bi se javno afirmirala okupivši se oko starog kneza Adama Czartoryskog, kao svog poluslužbenog diplomatskog središta.

Na taj je način Brlić unatoč svoje mladosti mogao da proširi svoje nazore, pa iako se uzalud trudio da ih ucijepi i drugima, imao je bar mogućnosti da se sam prožme takovim činjenicama i takovim idejama, koje su bile kadre, da hrvatsku revoluciju istrgnu iz njezinog lokalnog okvira, iz okvira unutarnjih doga-

daja Austrijskog carstva, kako ju je gledao vojnik Jelaić, pa da je stavi na širu podlogu, onamo, gdje se jugoslavensko pitanje i pitanje Slavenstva uopće (izuzevši naravno Rusiju), kao i pitanje rumunjsko i mađjarsko stapa u jednu cjelinu: borbu za oslobođenje onih naroda, kojima je lozinka federacija; toje bila formula, koja se imala primijeniti ne samo u Austriji, već i u ostaloj Evropi. No isto tako, kao što se politička aktivnost Czartoryskih konačno morala priznati pobijedom od carističke Rusije na prostranom međunarodnom šahovskom polju, tako je i revolucionarna djelatnost Hrvata — nakon kratke epizode od 1848. do 1850. — morala za dugi niz godina, koji je započeo ponajprije u diktaturi, a nastavio se u ustavnosti, napustiti svaku nadu, da bi se obrana njenih narodnih želja mogla nastaviti međunarodnom pomoći. Još jedan ovakav pokušaj, kome je također Francuska bila središtem, bio je onaj, što ga je poduzeo Kvaternik: mnogo odlučniji u svom programu, no kud i kamo manje realističan od svog predšasnika Brlića, koji se 1857 konačno povukao u svoju domovinu i ograničio se na svoju odvjjetničku djelatnost. Ova revolucionarna epizoda u ličnom životu A. T. Brlića čini prema tome sa istom epizodom u životu njegova naroda jednu cjelinu, što ju želimo ovdje prikazati u odnosu prema Francuskoj.

Andrija Torquat Brlić rodio se u Brodu na Savi 15. svibnja 1826. godine kao sin uglednog trgovca, koji je u slobodnim časovima i književno radio. A. T. Brlić pojavljuje se na političkoj pozornici god. 1848.¹ Svršio je teološke studije u Beču, pa jer radi

¹ Snaha A. T. Brlića, gđa. Ivana Brlić Mažuranić, i sama pjesnikinja i književnica, čije ime u povijesti hrvatske književnosti ne ustupa slavnom imenu njenog djeda, pjesnika i bana Ivana Mažuranića, proučila je život i rad A. T. Brlića dirljivom odanošću, a razumijevanjem, iako ne učenjaka, a ono profinjenog književnika. Gđa. Ivana Brlić-Mažuranić počela je g. 1934. sa sistematskim objelodanjivanjem dokumenata, koji se nalaze u posjedu obitelji Brlić u Brodu, te je ponajprije izdala jedan vlastiti uvodni svezak, a zatim dva sveska fragmenata iz intimnog Dnevnika A. T. Brlića i to razdoblje od 17. rujna 1848. do 5. svibnja 1849. Osim tih objelodanjenih ulomaka, mogao sam

mladosti nije mogao biti zaređen za svećenika, zadržava se u Beču, bude tamo svjedokom krvavih dana 13.—15. ožujka, prisustvuje u Pragu slavenskom kongresu i pobunama, koje su ga pratile, pridruži se u rujnu slovačkim revolucionarcima, pa poduze da ih dovede u vezu sa hrvatskim Banom, koji upravo opsjedaše Beč; zatim se vrati u Prag, otkuda povede Banu češkog leadera Palackog, koga Jelačić srdačno primi. Od tada pa do svog odlaska u Pariz 1. prosinca ostaje pridieljen glavnom stožeru generala Jelačića. Povjerenica mu misija u Parizu imala je da ostane u granicama odanosti prema Austriji, koju Jelačić nikada nije napustio. Sam Brlić u svom Dnevniku² u više navrata naglašuje, da je išao u Pariz, kako bi sklonuo poljsku emigraciju da napusti svoje magjarofilstvo. U tome smislu bilježi razgovore, što ih je vodio sa barunom Kulmerom, posebnim hrvatskim predstavnikom na carskom dvoru, na čiji je predlog i Jelačić bio imenovan banom, kao i razgovore sa barunom Metelom Ožegovićem isto takvim austrofilom, u kojima mu se nalaže da »bdi nad Poljacima«. Sigurno je takova bila i Jelačićeva koncepcija Brlićeve misije, kad mu je 1. prosinca, odlazeći u Olomuc, gdje se nalazio Dvor, srdačno stisnuo ruku i obećao mu, da će mu slati novac za izvršenje njegove misije u Parizu. Da se značaj Brlićeve misije u Parizu nije imao kositi sa odanošću Austriji, potvrđuje nam i dopis austrijske policije upućen ministru Nordbergu i generalu Mayerhoferu, datiran u Beču 30. travnja 1849.³, a koji

iskoristiti i sve one dijelove ličnog dnevnika A. T. Brlića, koji su još u rukopisu, a isto tako i bogatu korespondenciju, što ju sadržava Arhiv obitelji Brlić u Brodu te koju su mi ljubazno stavili na raspolaganje gđa. Ivana Brlić-Mažuranić, a poslije njene smrti u septembru 1938., njena kćerka gđa. Zdenka Benčević-Brlić i sin g. dr. Ivan Brlić, na čemu im ovdje izričem hvalu.

² A. T. Brlić u Slovačkom ustanku i Banovu taboru, priopćuje Ivana Brlić-Mažuranić, Zagrebu 1935., pp. 58. i 60.

³ U Državnom arhivu u Beču, obavještajni ured 1849.—50., prepisi učinjeni od prof. dr. Thiema u Beču, sačuvani u A. B. (Arhiv Brlić) u Brodu.

izričito kaže, da Brlić imade nalog da se uz pomoć nekih odličnika iz Hrvatske bori protiv predrasuda u pogledu hrvatskih graničarskih pukovnija, da suzbija djelatnost poljskih i mađjarskih emigranata, a naročito da propagira u novo osnovanom Slavenskom društvu misao zbliženja svih austrijskih narodnosti na osnovi pravne jednakosti. Ali, nastavlja isti policijski izvještaj, umjesto da djeluje »časno« u tome pravcu, Brlić se navodno, prema obavještenjima za koja policija tvrdi da ih ima, vezao uz pariške revolucionarne klubove.

Brliceva misija, zamišljena i odobrena od službenih hrvatskih krugova u onome duhu, koji je odgovarao općem stavu Jelačićâ, Kulmerâ i Ožegovićâ, skrenula je kasnije u pravcu antiaustrijskomu. Od faktora koji su uzrokovali ovakovu promjenu treba u prvom redu istaknuti lične ideje Brliceve: velikoilirski revolucionarni program uz poslušnost Banu radije negoli caru, program kojega je Brlić tako vatreno izložio u svom pismu od 12. travnja 1848. iz Beča svom prijatelju Ivi Filipoviću u Novoj Gradiški⁴ i u člancima poslanima iz Beča, što ih je objelodanila u brojevima 33., 40. i 41. »Zora Dalmatinska« (tjednik što je izlazio u Zadru), a u kojim se člancima Brlić ne zalaže za austrijske interese. No treba među ove faktore ubrojiti i izrazito antiaustrijski, pa šta više i antigermanski upliv što ga je vršio na Brlića njegov mnogo stariji prijatelj i zaštitnik grof Lukša Gučetić-Gozza, dubrovački vlastelin, koji je kao savjetnik austrijskog poslanstva u Dresdenu bio u službi austrijske diplomacije⁵. Konačno valja Brlicevo evoluiranje pripisati i samom toku događaja: Austrija je, nakon što je ugušila pomoću Hrvata, a naročito uz pomoć velike ruske reakcionarne monarhije, mađjarsku revoluciju, brutalno porušila sve nade slavenskih naroda.

⁴ Sačuvano u A. B. u Brodu.

⁵ Od 1852. do 1855. izaslanik kod Vatikana, autor austrijskog Konkordata od 23. rujna 1855., zatim veliki sudac Malteškog reda, boravio je do svoje smrti 20. studena 1871. u Rimu u palači Malteškog reda.

U tome času morala su se pojaviti razilaženja u nazorima između Brlića i Jelačića, koga su mnogi hrvatski krugovi smatrali prevelikim austrofilom, pa čak i između Jelačića, u nutrinji duše svoje iskrenog patriote, i Kulmera, kojemu je bila preča privrženost Dvoru nego li odanost narodu.

Na poziv Gučetićeve Brlić ne ode ravno u Pariz, već zaobiđe i proboravi šest dana kod Gučetića u Dresdenu⁶ Snabdjeven mnogobrojnim pismenim preporukama, u glavnom Gučetićevima, Brlić zatim produži put preko Leipziga, Hannovera, Aix-la-Chapelle i Bruxellesa do Pariza, kamo stiže 14. prosinca 1848.

Kako lična pisma Gučetićeve Brliću, koja su nam sačuvana, padaju u kasnije razdoblje, u g. 1850. i dalje, ne ćemo ih ovdje citirati, da ne bismo anticipirali. Ipak treba već sada naglasiti Gučetićeve germanofobiju, koja je ovog austrijskog diplomatu učinila nepomirljivim, iako opreznim, protivnikom Austrije; taj osjećaj pojačan žarkim panslavizmom i vrućim katolicizmom približuje ovu zanimivu ličnost Mickiewicz-u. Gučetić je imao mnogobrojne veze, pa je mogao svog mladog štićenika snabdjeti najboljim preporukama, koje su mu neobično olakšale, da izvrši svoj zadatak u Parizu.

Evo popisa i sadržaja tih preporuka, kako ih je Brlić prepisao u svom Dnevniku dne 16. prosinca, ali koje su umetnute pod datumom od 17. rujna, jer je Brlić čitavo ovo razdoblje izradio naknadno, nakon svog dolaska u Paris. Ponajprije pismo knezu Ladislavu Czartoryskom, sinu kneza Adama:

»G. abbé Brlić, o kome sam Vam, čini mi se, govorio, a koji, kako se neprestano nalazi uz ličnost Bana Jelačića, »pars multa fuit« u svim događajima, koji su se zbili u slavenskim krajevima posljednjih mjeseci, dolazi u Pariz, kako bi malo upoznao ovo središte sveg političkog života, te da bi se tako pripravio za rad u budućem razvoju ideja naše rase, za koji je rad zaista pozvan po svom žarkom patriotizmu i svojim istinskim sposobnostima. Što se tiče njegovih moralnih svojstava, on je Slaven najbolje vrste. Mislio sam, da će Vas zanimati, da ga upoznate. Nitko

⁶ Putnica izdana u Beču 29. studenog, sa francuskim vizuom Legacije u Dresdenu, od 9. prosinca; sačuvana je u Brodu.

Vam ne može dati boljih obavještenja o pravom stanju u svim krajevima, koji su vezani za sudbinu sviju nas. Primite ga, molim Vas, naklono. Možda ćete ga moći dovesti u vezu sa kojim od Vaših uglednih sunarodnjaka. Želja da Vam predstavim abbé Brlića, u mene je to življa, što time ujedno nalazim priliku, da me se opet sjetite, te da Vas zamolim da izručite izraz mog smjernog poštovanja knezu, Vašem ocu, kao i knjeginjama Würtemberg, Czartoryski i Sapieha. P. S. Abbé Brlić je u najboljim odnosima sa Vašim dobrim i plemenitim George-om Lubomirskim.

Gučetić preporuča isto tako Brlića i barunu de Barante, bivšem francuskom poklisaru u Rusiji, historičaru i akademiku, koji se povukao nakon februarske revolucije: »Slobodan sam da Vam uputim nekoga, tko će moći bolje od mene završiti Vam i upotpuniti »*Les discours slaves*«⁷, te koga Vi poznajete, a da to i ne znate. Sjećate li se, kako smo zajedno čitali kod g. Antića jedno slavensko pismo pisano iz pobunjeničkog tabora u Visokim Tatrarn? Čast mi je predstaviti Vam abbé Brlića lično...« Ipak se Brlić nije mogao koristiti ovom preporukom, jer nije našao Barante-a u Parizu. Imao je isto tako od Gučetića nekoliko riječi preporuke za francuskog diplomata Pierre-Eugène Poujade, od 14. travnja 1848. generalnog konzula u Anversu, koji je skoro (26. siječnja 1849.) bio imenovan političkim otpravnikom i generalnim konzulom u Bukureštu, gdje ostade do 29. studena 1854.

»Evo nekoga, piše Gučetić Poujade-u o svom mladom štićeniku, tko će Vam govoriti sa mnogo više poznavanja prilika nego li ja o »*Sacratissima corona Ha*« (»*Hungarica*«, opaska pisca) i o svim prošlim, sadanjim i budućim pitanjima dunavske federacije. Ovo je g. abbé Brlić, čije sam Vam pismo iz buntovničkog tabora u Gornjoj Ugarskoj, čini mi se, čitao, — a »*quorum pars multa fuit*«. Primite ga, molim Vas, sa vašom »*gentilleza che vi va cosi bene*« i uputite ga malo u stvari radi kojih dolazi u Pariz. Cilj mu je, da se upozna sa francuskim idejama, počevši od jezika francuskog, a u svrhu političke akcije koju je po svojim sposobnostima, po svojoj mladosti i po naklonosti, koju uživa kod odlučujućih faktora nedvojbeno pozvan da povede u krajevima punima budućnosti...«

⁷ Radi se možda o djelu »*Bilješke o Rusiji (1835.—40.)*«, pregleđane i uređene po barunu de Nervo g. 1875.

Gučetić ga je preporučio i Montigny-u, francuskom konzulu u Bruxellesu, o kome će još biti govora, naročito u francuskim pismima Gučetićevim Brliću iz g. 1852., kada je Montigny došao u kombinaciju za konzula u Beogradu. I još mnogim drugima, osobito iz krugova poljske emigracije: n. pr. grofu Potockome, u pismu još sa praškog kongresa (što svjedoči, da je Brlić još u lipnju 1848. bio stvorio odluku da putuje) prikazuje se Brlić kao »jedan od najaktivnijih i najzanimljivijih Slavena«, koji dolazi u Paris samo da bi se naobrazio. (Prepis u arhivu Brlić u Brodu.)

Osim toga je Brlić nosio pismo preporuke auditora bečke nunciature, grofa Montani-a, auditoru Apostolske nunciature u Parizu Lasagni-u; zatim pismo Jelačićevog prijatelja grofa Edgara de Corberona⁸, Francuza nastanjenog u Hrvatskoj, njegovom bratu Ernestu de Corberonu, zapovjedniku bataljuna u Parizu, gdje je Brlić pogrešno predstavljen kao »mladi klerik slovački«; i konačno jedno pismo na českom jeziku od českoeg političara Fingerhuta na Cyprien Roberta, vrlo poznatog francuskog prijatelja Slavena.

Evo dakle A. T. Brlića u Parisu, gdje se nastani u »Hotel du Nord«, u ulici Jacob. Stvarno je nemoguće navesti svu njegovu djelatnost u tri mjeseca, što ih je ondje proveo, jer bi to značilo prepisati sav njegov Dnevnik tumačeći ga iz dana u dan, premda bi to bilo vrlo potrebno, jer su bilješke Brlićeve tako lakonske, da čovjeka zbunjuju, te je često puta vanredno teško identificirati ličnosti, koje se u njima spominju. Gđa. Ivana Brlić-Mažuranić, koja je sastavila indeks imena za onaj dio Dnevnika A. T. Brlića, što ga je ona izdala, navodi preko 300 imena ličnosti, s kojima je mladi Jelačićev izaslanik došao u dodir za vrijeme svog prvog boravka u Parizu. Moramo dakle učiniti izbor u tom predmetu, te nastojati da izdvojimo najbitnije iz njegove mnogostruke djelatnosti: veze sa poljskim žarištem (Czartoryski), sa francuskom političkom sredinom, sa francuskim novi-

⁸ O Corberonu vidi »Annales de l'Institut Français de Zagreb«, br. 5-6, 1938.

nama, te sa katoličkim svećeničkim krugovima. I, napokon, valja navesti mnogobrojne dopise što ih je Brlić slao hrvatskoj štampi, a koji u mnogim točkama tumače i upotpunjuju onaj njegov rad u Parizu, što nam ga prikazuje njegov Dnevnik.

Već 17. prosinca dolazi u dodir sa Poljacima. Toga dana ode Brlić do Stefana Potockog, kako bi mu izložio ideju jedne federativne i antiruske Austrije, ali Potocki ostaje nepovjerljiv, ne će da vjeruje Austriji i savjetuje — »kao i Gučetić«, bilježi Brlić — izmirenje sa Magjarima. Sutradan piše Brlić Ožegoviću, koliko mu se čini nužnom njegova misija u cilju pobijanja protuhrvatske propagande od strane Magjara, Poljaka i Talijana; u pratnji Potockoga čini posjet knezu Czartoryskom. Slijedećih dana posjećuje poljske krugove, te susreće Magjara Irenyi-a, s kojim se upušta u diskusiju, učini još i posjet Cyprien Robertu, kojega vidja već od 16., te s njime raspravlja o tome, da li je ime »La Pologne« podesno za dnevnik, što ga uređuje Robert, a čiji je program suradnja Slavena. Brlić se pretplaćuje na dnevnik »La Pologne«⁹ i piše 21. Kulmeru, neka učini to isto. Pred izaslanicima srpske vlade Hrkalovićem i Marinovićem mora da brani Bana Jelačića, kojega ovi nazivaju carskim slugom. Izmjena misli sa Italo-Slavenom Tommaseom i sa Magjarima Apponyi-em i Teleky-em pruža također priliku, da se raspravlja o planu jedne austrijske federacije, koju zamisao emigranti drže neostvarivom s obzirom na austrijsku prevrtljivost. Czartoryski ga povede do nadbiskupa pariškog, a Apponyi mu daje preporuku za zastupničku Komoru. Marinoviću, koji

⁹ V. Hatin: Bibliographie de la Presse périodique française, Paris, Firmin-Didot, 1866., s r. 486: »La Pologne«, dnevnik udruženih Slavena. Glasilo Slavenskog društva (Société Slave) u Parizu od 1. lipnja 1848. 1850. Trebao je biti organ demokratskog panslavizma; osnivači toga lista nastojali su »da okupe oko Poljske... i da ujedine u jednom stremljenju druge narodnosti, od kojih sastoji Slavenska rasa«. List naviješta, da je »u cilju da se ubrza čas te oslobodilačke lige, a da bi se pružilo središte svim prijateljima slavenskog pitanja, osnovano društvo u Parizu, na samom ognjištu, sa kojega su se tada na sav ostali svijet razletile varnice ognja, koji uništava i pomlađuje«.

odlazi u Srbiju predaje pismo za srpskog patrijarha, kojega moli, da se prime poljski oficiri u srpsku vojsku. Brlić proširuje krug svojih poznanstava na »Moldovlahe«, koji također posjećuju »Hotel Lambert«, gdje boravi Czartoryski i igraju istaknutu ulogu u međunarodnim planovima staroga kneza¹⁰. Ovi posjeti i dopisivanje sa Gučetićem, koje se nastavlja, malo po malo daju drugi smjer Brlićevim idejama tako, te on 27. siječnja bilježi ovo: »listovi moji na Gučetića i u obrat — to su dokazi mojih polit. mislih, mog straha i pisanja o tom strahu u novine, glede austr. popečiteljstva, sumnje moje, da bi moglo bit perfidno. Nu Gučetić pravo ima«. Ipak zato, 4. veljače u poljskom klubu kada se raspravlja o tome, kako bi se postigla federalizacija Austrije, zastupa nerevolucionarnu metodu protivnu mađjarskim metodama.

Osobito važan razgovor ima Brlić 7. ožujka sa grofom Zamoyskim, nećakom kneza Adama Czartoryskog i glavnim stupom njegove diplomatske organizacije. Brlić počne da mu govori »o onom Poljaku, kog kralj Sardinski Banu posla nudeć novce«. (Ovdje se radilo o incidentu, koji se desio u Zemunu, kada je dragoman sardinskog konzula u Beogradu pristupio Banu pružajući mu zapečaćeno pismo, koje međutim Ban nije htio primiti.) Ali, nastavlja Brlić, ličnost toga čovjeka i politika nijesu dopuštale, da primi. »Taj je čovjek mogao biti i provokator, a talijanska politika nam je neprijateljska, jer Talijani drže sa Mađjarima«. A Zamoyski mu odgovara, da Talijani nemaju razumijevanja za tu stvar t. j. da iako je Radetzkyeva vojska »Tedeschi« in genere, da su ipak »pojedinci cijele vojske Radeckog: Croati«. On (Zamoysky) morao je istom protumačiti vladi, da će se Hrvati boriti za kralja Karla-Alberta, ako on sredi njihov položaj, te

¹⁰ Vidi za rumunjsku politiku kneza Adama, kao i za svu njegovu diplomatsku djelatnost u srednjoj i istočnoj Evropi izvrsnu knjigu Marcela Handelsmana: Czartoryski, Nicolas Ier et la Question du Proche Orient, Paris, A. Pédone, 1934.

da je Gioberti¹¹ uvjeren, da će Austrija postati slavensko carstvo. Nešto kasnije Brlić razgovara sa Czartoryskim o svom povratku u Austriju, da bi ondje proučio pojedinosti jedne opozicione akcije protiv vlade. Tvrdio je na svoju časnu riječ, da Ban želi Bosnu, da bi ustupio Italiju i da bi Sardinija morala diplomatski raditi u tome smjeru: misao, koja ga oduševljuje (t. j. Bana) jest sloboda Slavena. Važno je, da zajednički radi sa sardinskom vladom, ali treba ostati lojalan, jer ne djeluje novac već uvjerenje. Da bi potkrijepio ono što tvrdi, Brlić navodi jedno Gućetićevo pismo, u kome ovaj ujedno obećaje, da će doći u Turin.

Dne 9. ožujka potakne Ladislava Czartoryskog neka zatraži od svog oca da napiše, kakova bi imala biti ta politika t. j. dovesti Bana natrag u Zagreb kako bi ovaj opozvao hrvatske bataljune, koji se sada bore za Austriju, što je uostalom ustavno pravo Bana i hrvatskog Sabora. Sutradan, nakon audijencije kod Louis Napoléon-a, kojemu je preporučen od poljskog emigranta Chojeckog, Brlić raspravlja sa Ladislavom Czartoryskim o nacrtu tog njegovog političkog »projekta za akciju«, u kome bi Ladislav bio želio da se spomenu Magjari, ali je Brlić mišljenja, da bi to bilo još odveć opasno. — »List na Bana u tom smislu bi učinjen, da, jer djela pokazuju istu tendenciju, koju i Czartoryjski ima: zato da se slože u djelovanju. Strah od kompromitiranja tim odvratiš što rekoh, da videć Bana pripravnost ili nepripravnost, mogu list dat il vratit.« Brlić još zaklinje Czartoryskog, da bi nastojao kod Porte, kako bi ova, da pretekne Rusiju, koja bi mogla računati na rusofilstvo ovih dviju provincija, uzdignula Bugarsku i Bosnu na kneževine. Izim ove akcije Brlić pokušava posredovanjem Po-

¹¹ Gioberti (Vincenzo, 1801.—1852.) predsjednik ministarskog savjeta Sardinije i ministar vanjskih poslova od 18. prosinca 1848. do 21. veljače 1849. Poslije sardinski poslanik u Parizu.

ljaka Sanguszka¹² djelovati na Metternicha, koji kao emigrant živi u Londonu i koji bi imao mogućnosti da upliva na Dvor.

Onoga dana, kad je odlazio iz Pariza, preuze Brlić pismo za Jelačića, te se oprostio od Czartoryskih i Zamoyskoga. Zamoyski mu ponajprije još jednoč naglasi, kako ovo pismo služi na čast Czartoryskomu, dok će historija suditi Banu, kako ga bude primio, a zatim ga takodjer još jednoč upita, što će reći Jelačiću, na što Brlić odgovori, da će mu govoriti o akciji, koja bi imala ići za tim da se sruši Bečki kabinet i to pomoću organizacije Austrije, povlačenja iz Italije i solidarnosti Slavena. Evo u cijelosti toga, francuskim jezikom pisanog pisma što ga je Brlić imao da odnese hrvatskom Banu:¹³

Paris, 12. ožujka 1849.

Njegovoj Preuzvišenosti barunu Jelačiću, Banu Hrvatske,
Slavonije i Dalmacije.

G. Bane!

Pouzdavajući se u patriotske osjećaje Vaše Preuzvišenosti a uvjeren da Vam je u sjajnoj karijeri, koju ste već postigli,

¹² Sanguszko-Lubartowicz (Ladislav, knez), rođen 30. rujna 1802., umro 15. travnja 1870. u Cannesu, poljski velikaš, sudjelovao u buni 1830.; sudjelovao kao pristaša austrofilске struje radu Bečkog i Kromeriškog parlamenta 1848.; imenovan nasljednim članom Gornjeg Doma 18. travnja 1861. Njegova politika za vrijeme revolucije 1848.-49. izložena je u brošuri, koju je izdao u Krakovu 9. prosinca 1849., na njemačkom jeziku, pod naslovom »Abrechnung mit dem Gewissen 1848.«; u njoj diže glas protiv zavjerenika bili oni zavedeni ili prepredeni, koji su samo uvijek uvećavali nesreću svoje domovine. Ova je brošura preštampana i opovrgnuta u anonimnoj knjizi: »Oesterreichs gesetzgebender Reichstag, mit besonderer Berücksichtigung der polnischen Deputierten«, Posen, Verlag J. K. Zupanski, 1850.

¹³ Prema prepisu A. T. Brlića sačuvanom u Arhivu Brlić, Czartoryski ili bolje reći njegov predstavnik u Carigradu Czaykowski (kasniji Sadik-paša) pošalje već u rujnu 1848. u Zagreb svoga agenta Louis Lenoira (pseudonim za Poljaka Zwierkowskog), koji podnese više izvještaja sačuvanih u muzeju Czartoryski u Krakovu. Lenoir je bio akreditiran kod Jelačića jednim pismom na francuskom jeziku, da bi uveo »početak odnosa«, kako bi se postigli željeni uspjesi za slavensku rasu. V. Bučar: »Arhiv i muzej knezova Czartoryskih u Krakovu« Obzor, 7. ožujka 1933., koji međjutm drži Lenoira Francuzom.

najdraži cilj uvijek bio dobro Vaših sunarodnjaka i dobrobit slavenske stvari, odlučio sam da Vam upravim ovo pismo:

Vašoj Preuzvišenosti nijesu nepoznata sva zla, što ih je moja domovina pretrpjela od prijašnje austrijske vlade i njene njemačke birokracije. Opravdano je dakle i Poljaci su u pravu, što ne vole takovu vladu i što se plaše svake uprave, koja bi bila nadahnuta istim duhom. Držim, da su u tome pogledu svi slavenski narodi istoga mišljenja i da imadu iste interese; ali ja držim i to, da bi jedna obnovljena carska vlada, kad bi bila iskrena, mogla najbolje osigurati slobodni razvoj slavenskih narodnosti uzevši ih pod svoju zaštitu, te ih i obraniti pred despotskim ruskim žezlom.

Jedna iskrena federacija, bez primisli, u kojoj bi svaka narodnost mogla da uživa svoj vlastiti život pod zaštitom i vlašću jednog zajedničkog središta, jednodušna je želja austrijskih naroda a meni se čini jedinim sistemom vladanja, koji bi odgovarao Carskoj kući i učvrstio njenu vladavnu.

Sadanji rat, rat između naroda koji ne žele drugo, no da uživaju svoja prava i koji prema tome treba da poštuju i prava drugih, upravo je protivan zajedničkom cilju nas sviiju. Do toga cilja može ih dovesti samo sloga. Trebali bi dakle što prije pružiti ruku jedni drugima. Njihov zajednički interes zahtjeva, da nijedan od njih ne bude potlačen. Da bi se postigla ta svrha vrijedna svakog napora, držim da bi bilo pravo, moguće i potrebno stvoriti moćnu ali legalnu i ustavu opoziciju protiv namjera razornih, a štetnih i za one, koji bi se htjeli njima poslužiti.

Oči Slavena, ma kome ogranku oni pripadali, uprte su danas u Vašu Preuzvišenost. Po visokom položaju, koji zauzimate, Gospodine Bane, po Vašim prijašnjim činima, po plemenitim osjećajima, koji su svima poznati, Vi ste čovjek oko kojega su sakupljene sve njihove nade, čovjek, koji može te nade s jedne strane odmah ostvariti, a s druge strane zaustaviti austrijsku vladu na opasnoj nizbrdici po njenu budućnost, niz koju je pošla.

Vi, G. Bane, poznajete temeljito prilike na licu mjesta. Pogadjam, kakovih su teškoća pune. Ali Vaša mudrost, Vaša vještina znati će pronaći najpodesniji način, kojim se treba poslužiti za akciju i za sporazum da bi se odstranile poteškoće i postigao cilj, koji bi bio postavljen.

Ličnost odana Vašoj Preuzvišenosti, koja je preuzela dužnost da Vam ponese ovo pismo i koja me je ohrabrila da Vam ga napišem, dodati će usmeno tumačenja i razviti ono, što sam pismeno mogao izreći samo u općenitim crtama.

Koraci, koje sam poduzeo kod Vaše Preuzvišenosti neka posvjedoče moju ogromnu želju, da ne pustim proći sadašnju krizu, a da iz nje ne proizadje znatna korist za sve Slavene i za moju domovinu, jer njihove su sudbine vezane i ne mogu se rastaviti. Moj korak neka bude ujedno i svjedočanstvom mog povjerenja u Vaš značaj i Vaše plemenite osebine; kao i svjedočanstvom mog visokog poštovanja s kojim mi je čast, Gospodine Bane, ostati Vaše Preuzvišenosti ponizni i pokorni sluga.

(Potpisano): A. Czartoryski.«

Sa radom koji je u sporazumu sa Czartoryskim bio razmotren, stoje u vezi i posjeti što ih je A. T. Brlić učinio »florentinskom poslaniku« Frappoli-u¹⁴ (13. ožujka) i turskom ministru Kallimachi-u¹⁵ (15. ožujka). Govoreći o svom razgovoru sa Frappoli-em Brlić bilježi, da ga je ovaj uvjeravao, kako bi bilo u interesu Italije, kada bi se utemeljila jedna anti-ruska Ilirija, a dosta slaba, da ne bi naškodila Italiji. Granice Italije bile bi na Alpama i na Soči. Znao je da ne će poći na zasjedanje Austrijskog parlamenta. Ako Zagrebački Sabor dade nalog trupama, da se povuku iz Italije, Talijani će izdati proklamacije Hrvatima. Italija bi se kasnije pobrinula za pitanje novca.

— »Ja: agitaciju mu u novinam i Sboru za dobro Italie obećah. — On: »Pouvoir étendu« od Jelačića, kad dodjem radit, iska. U tom svem ja novac urgira: on neprista, jer veli, nema. — Tajnost sveg uгово-

¹⁴ Frappoli (Lodovico), talijanski patriota, rođen u Milanu (1815.), umro u Torinu (1878.). Borio se ponajprije u februaru 1848. u Parizu, a zatim je bio poslanikom u Parizu zastupajući redom Lombardiju, Toskanu i rimsku Republiku. Izagnan iz Francuske nakon pada Rima 1850., sudjelovao je 1859. u ratu protiv Austrije, organizirao je sa Klapkom jednu magjarsku legiju, do nastupa mira u Villefranche-u.

¹⁵ Ili Callimachi, knezovi Moldavski u XVIII. vijeku. Mnogi članovi ove obitelji bili su diplomati ili političari u Rumunjskoj u XIX. stoljeću.

rena. — O pobjedi Vlahah vrlo sigurno govori i da e Austria u gradovima samo ostat. O jednom inte-

restu Federaciji ps. Ćesim. — Ja: nek diplomatskim putem učini, da Ruska neobveže Bugarsku i Bosnu, slobodnim kneževinam ih učinivši, jer tad mi prot Rusu nemožemo.«

Razgovor s Turskim ambasadorom u Parisu knezom Kallimachiem, kod kojega je bio uveden po Poujade-u, odnosi se takodjer na pitanje turskih kneževina. — Nakon što su se opetovano medjusobno uvjeravali, da će govoriti otvoreno, Brlić izloži svom subesjedniku svoje gledište o tome, da treba u Bugarskoj postaviti Pašu kršćanina, jer ako to ne učini Turska, učiniti će Rusija. Kallimachi iznese tome nasuprot poteškoće, koje postoje naročito zbog »rusomanije« pretendenta na tu čast, kneza od Samos-a Bogorides-a, ali dodade, da bi Bugari morali sami to zatražiti; a kada mu Brlić odgovori, da se oni ne usudjuju to učiniti, turski poslanik uze braniti tursku upravu kao tolerantnu, tvrdeći da samo ruski agenti, od kojih su neki nedavno pohvatani podgovaraju narod, da ne smije podnositi nikakove molbe, a narod im to vjeruje. Ali, kad bi Bugari dobili kršćanskog poglavara, ruski emisari (kao i svećenstvo odano Rusima) ne bi propustilo tu zgodu, a da ne kaže: evo, što su Rusi učinili! — »Ja: naproti, oni bi postali turkofili, kada bi vidjeli dokaze prijateljstva Porte.« — Razgovor je došao na boravak jedne bugarske delegacije u Beogradu, gdje im je dan savjet, da ne napuštaju svoje privrženosti Turcima. Brlić ga uvjeravaše, da ima novih vijesti od Bana u kojima Ban izriče svoje prijateljstvo za Portu, te da Ban poštuje i Tursku koliko i Austriju iako drži da bi Turska morala dati reforme u korist kršćana. Dotaknuta je u tom razgovoru razlika između Bosne i Bugarske, s obzirom na feudalnu strukturu Bosne. Vraćajući se na pitanje kršćanskog kneza Kallimachi govori o svojoj bojazni, da se time ne bi stvorio precedens i za Albaniju, pa tako redom. Magjarska politika da mu se čini nerazborita, što je navodno izjavio i Telekiu. Porta želi stopiti (»fuser«?) sve narodnosti

i mora da bude poduprta. Na to Brlić pročitao što mu je Gučetić pisao 4. ožujka. Turski ministar zatraži jedan opširni exposé Banovih želja, bilo izravno, bilo preko njegovog posrednika i obeća povjerljivo izvijestiti svoju vladu, dok Brlić izjavljuje, da će isto učiniti kod Bana. Ovaj je razgovor trajao dva sata, a Poujade, koji je također bio prisutan, predstavio je turskome ministru Brlića kao »izaslanika Bana i hrvatske vlade«. (U Dnevniku zabilježeno francuski: »Envoyé du Ban et du Gouvernement Croate«).

Brlić je upoznao veliki broj francuski državnik, političara i publicista. Pokušati ćemo da ih ovdje nabrojimo držeći se reda kojim su njihova imena spomenuta u Dnevniku da bismo završili audiencijama kod Predsjednika Republike Louis-Napoléona, njegovog ujaka Jerôma Bonaparta, te kod ministra vanjskih posala Drouyn de Lhuys-a.

Već smo ga vidjeli gdje suradjuje sa Cyprien Robert-om, koji je sudjelovao u svim podhvatima Slavena u opće, a Poljaka napose. Dne 29. prosinca upozna Hippolyta Desprez-a, vrlo darovitog publicistu, rođenog 7. rujna 1819. u Breteuil-u (Eure), koji je 6. ožujka 1852. ušao u diplomatsku službu, a god. 1884. je u činu ambasadora napustio. Usluge Desprez-a, koji je dobro poznao Balkan, pa i Hrvatsku u kojoj je god. 1854. ostao nekoliko nedjelja, bile su od velike koristi Brliću. Među Brličevim papirima što se čuvaju u Brodu, nalazi se jedna bilješka, koja sadrži potpuni popis devet Desprezovih članaka, koji su bili štampani u »Revue des Deux Mondes, a g. 1850. sakupljeni u posebnoj knjizi pod naslovom: »Narodi Austrije i Turske«; uz to Desprezova adresa: Rue de Bac No. 98. Od diplomata i konzularnih činovnika francuskih Brlić se vezao naročito uz one, koji su bilo kada služili u slavenskim ili balkanskim zemljama. Već smo spomenuli Pierre-Eugène Poujade-a; među starijim diplomatima Brlić je uživao osobitu zaštitu baruna Bourgoing-a (Charles-Paul-Aimable, otpravnik poslova u Petrogradu 1830., opunomoćeni ministar u Saskoj, demisionirao 1848.). Brlić ga u svom Dnevniku označuje (pod datum. 1. veljače) kao

starog čovjeka, koji dobro poznaje Cara Nikolaja I., koji je pun odlikovanja, čestit i bez oholosti, uvjeren u slabost Rusije i koji vruće preporuča Francuskoj, da vodi politiku rezerviranosti u pogledu europskih pitanja izuzevši Poljake, koji po njegovom mišljenju jedini zaslužuju francusku intervenciju. Kako se čini, Bourgoing priveza Brlića uza se i kao suradnika za jednu od svojih knjiga.¹⁶ On ga upozna sa Adolphom Bilcocq — (ili Billecocq) — bivšim generalnim konzulom u Bukureštu (počam od lipnja 1839.) Bilcocq kao i Colson (Félix), bivši diplomata u Bukureštu (bolje reći privatni tajnik francuskog konzula) bijahu pisci, autori političkih brošura o Rumunjskoj.¹⁷ Od ostalih diplomata, koje je Brlić upoznao, spomenimo još: Emile-a Isambert-a, diplomatskog aspiranta g. 1848. u Turinu, Firenci i Rimu, a od 30. kolovoza 1849. u Beču, te Circourt-a (A. de), imenovanog g. 1848. atašekom u Berlinu; od zastupnika Corally-a; te novinare: Bertin de Vaux-a (Armand, glavni urednik »Journal de Débats«, sin osnivača tih novina Louis François-a) pa Franko-Poljaka Charles Edmond-a (Edmond Chojecki), glavnog urednika »Tribune des Peuples«.

Zahvaljujući ovim vezama Brlić je mogao u francuskoj štampi prikazati hrvatsko gledište. Za »Journal des Débats« bio je Bourgoing njegov zaštitnik, a ujedno i suradnik, bar što se tiče francuskog jezika. On mu, kako to bilježi Brlić, 26. siječnja 1849. ispravlja članak, u kome je sadržan manifest Bana Jelačića upravljen Dalmatincima (izišao u »Zori Dalmatinskoj«), a kojega »Journal des Débats« objelodanjuje 29. Evo teksta ovog članka, koji je u uvodu popraćen slijedećom bilješkom uredništva:

»Saopćen nam je slijedeći izvadak jednog pisma iz Zadra (Dalmacija) od 6. siječnja, a koji izvadak i sam predhodi »proklamaciji Bana Jelačića Dalmatincima (sic) iz Beča, 10. prosinca 1848.«: »Ban Jelačić, koga je car imenovao guvernerom Dalmacije, uputio je Dalmatincima proklamaciju, u kojoj su

¹⁶ Po svoj prilici »Les guerres d' idiomes et de nationalités« (Rat jezika i narodnosti), izdano u Parizu 1849.

¹⁷ V. Handelsman, op. cit., pp 71. i 80.

iznešene namjere austrijske vlade u pogledu Dalmacije. Zna se, da je Dalmacija, koja broji oko 400.000 duša stanovništva, prešla ispod gospodstva francuskog pod gospodstvo Austrije. Od toga časa Dalmatinci su bili podloženi austrijskom činovništvu dakle tudjnskom upravnom elementu, što ga je narod isto toliko kruto osjećao, kao i onaj, što ga je upoznao prije pod mletačkom republikom.

Kod izbora činovnika raznih stepena nije se do ovih posljednjih dana tražilo ništa drugo, do poznavanja talijanskog jezika bez obzira na ostale sposobnosti i svojstva potrebna za upravu zemlje. Tako n. pr. slavenski jezik nije nikako bio smatran obligatim. Pa ipak bi slavenski živalj u toj provinciji imao pravo na veće obzire, jer izuzevši gradjanstvo gradova Zadra, Šibenika, Splita, Trogira sve ostalo stanovništvo je slavensko-ilirsko. Plemstvo, seljački narod i pomorci pripadaju toj tako nepravedno zapostavljenoj rasi. Jelačić u svojoj proklamaciji, objavljuje u Carevo ime sasvim drugi postupak.

Dosadašnje favoriziranje talijanskog življa primorskih gradova od strane austrijskih oblasti postalo je gotovo kobno za vladu. U vrijeme lombardsko-mletačke pobune nastojao je čitavi talijanski i potalijančeni dio pobunjeničkog gradjanstva dalmatinskih gradova: advokati, liječnici i pisci odgojeni u Padovi, Pisi i ostalim gradovima Italije, da podignu narod na bunu u korist mletačke republike, ali nijesu uspjeli, već su prouzrokovali samo potmule nemire, koji nijesu mogli da se izrode u bunu, jer talijanski osjećaj nema odjeka osim u vrlo uskom krugu tog srednjeg staleža četiriju gradova, koje sam spomenuo. Hrvatski Ban, govoreći u svom novom svojstvu kao guverner Dalmacije, obećaje, da će dati ovoj zemlji sve ono, što njeni zakoniti organi prema zasadama novog ustava budu tražili. Tako obećaje jednakost obiju jezika, talijanskog i slavenskog i obih crkava, katoličke i grčko-pravoslavne. Škole, koje su dosada bile talijanske, imati će da uzmu u svoj nastavni program i slavenski jezik. Isto tako biti će taj jezik uveden u sve grane uprave umjesto talijanskog. Grčka crkva prema kojoj se do sada postupalo sa prezirom, biti će odsele zaštićena i stavljena u potpuno ravnopravni položaj sa rimskom crkvom...

Jelačić pokazuje u ovoj proklamaciji, koju je sam sastavio, i koja je u Dalmaciji imala dubokog odjeka, veliko poznavanje dalmatinskih interesa; a poznaje ih jer je pet godina živio u tome kraju kao pobočnik guvernera Lilienberga.

Ova su tumačenja bila potrebna kako bi se francuska javnost upoznala sa velikim zamašajem ove Jelačićeve proklamacije.

Ta bilješka nije potpisana, no Brlić je svejedno bio vrlo zadovoljan, te se požuri da pošalje Jelačiću jedan primjerak. Pokuša nastaviti svoju suradnju u »J. de Débats«: već 31. siječnja bilježi, da je radio sa Bourgoing-om na jednom članku za »J. des Débats«; 2. siječnja zapisuje u svoj Dnevnik, da je odaslao pismo

za »J. des Débats« i Bertin de Vaux-u a 26. veljače još spominje, da je Desprezu, koji pripravlja izvještaj za ministra vanjskih poslova, pokazao svoj članak pripravljen za »J. des Débats«. — Pregledao sam godište 1849. »J. des Débats«, no nisam pronašao više Brličevih članaka. Pa ipak mi se čini da u uvodniku toga lista od 12. veljače nalazimo tragove takovih gledišta, kakova je Brlić mogao sugerirati svojim pismom, što ga spominje 2. veljače. Govoreći o Mađarskoj veli se u tom članku poimence ovo: »Od samoga početka borbe mi smo predvidili da je ovakav konac neizbježiv; razložili smo, kako Mađari nijesu mogli prekinuti sa carskim suzerenitetom, a da se čitava zemlja ne digne protiv njih; jer su Mađari u svojoj vlastitoj zemlji okruženi narodima, koji su na njih ogorčeni sjećajući se dojučerašnjih, tek sada malo ublaženih ugnjetavanja. Crnožuti barjak više se na staroj Budimskoj tvrdi, a Ban Jelačić okrutno je izvršio ono, što je Batthyany-u ironički bio dobacio umjesto oprostajnoга zbogom: — »Vidjeti ćemo se na Tisi!« — Mađari se u članku nazivaju »čudnim vitezovima demokracije«, a sam članak završava poklikom: »Finis Hungariae!« Taj uvodnik bio on ili ne bio inspiriran od Brlića, izazva odgovor grofa Ladislava Teleky-a i Franje Pulszky-a, koji izidje u »Journal des Débats« 14. veljače. I Teleky-a i Pulszky-a upoznao je Brlić lično, obojica su bili mađarski emigranti, više manje pristaše Czartoryskovog projekta o izmirenju Slavena i Mađara. Ali općenito uzevši nije stav »J. des Débats« sigurno bio takav, da bi se mogao svidjeti mladome Hrvatima: jer, dok je Brlić 12. ožujka primio »sa zaprepaštenjem, boli i tugom« vijest o ustavu, što ga je Cesar austrijski oktroirao 5. ožujka, »J. des Débats« od 13. marta smatra ovaj carski akt »vrlo liberalnim«.

Zato se ne treba čuditi, što Brlić nastoji da se približi demokratskim novinama. Druženje sa emigrantskim krugovima upućuje ga na list »La Tribune des Peuples«, dnevnik koji izlazi u Parizu od 15. ožujka do 10. studenog 1849. Dne 23. veljače prisutan je Brlić kod Chojeckoga (Charles Edmond) na sa-

stanku utemeljitelja lista i bilježi da je tom prilikom sastao Magjare Pulszkog, Salaya i Telekia, s kojima je razgovarao o izmirenju Magjara i Hrvata, i uzeo u obranu Jelačića, da nije tako »crno-žut«, kako izgleda; pri tome ga je pomagao Mickiewicz, začetnik lista.¹⁸

Dne 9. ožujka bilježi Brlić, da je Tribuna časopis pristaša Napoléonâ, kojima su privrženi i Mickiewicz i Branicky. Francuski novinari dopuštaju mu kritiku Cara Nikolaja, no ne i francuske vlade. Tako Brlić nakon jednog razgovora sa Cyprien Robertom i uvjeren da mu »La Tribune des Peuples« može biti od koristi odluči da joj dade jedan članak. Taj članak, koji je objelodanjen u broju od 17. mogao je još ponijeti sa sobom, jer mu prijatelji Kirović, Hulek, Potocki i Golesco donesoše jedan primjerak Tribune na kolodvor 16. ožujka u večer, u času kad je odlazio iz Pariza u Bruxelles.

»La Tribune des Peuples« (Tribuna Naroda) zaista mora da je bila ono, što joj naslov kaže: u njoj su raspravljena sva pitanja sviju naroda pa kraj članka Brlićevog nalazimo u njoj niz članaka (od 16. do 19. ožujka) nekoga Magjara, koji se potpisuje sa XXX a tretira »pitanje Magjarsko-Austro-Hrvatsko« sa svoga nacionalnog gledišta i piše o »žestini Hrvata, koja se neda protumačiti«. Uredništvo lista nimalo se ne zbunjuje nad ovom zbrkom teza, te izjavljuje naprosto, da ostavlja svu odgovornost piscu toga članka, koji je toliko različan od onoga, što ga naš mladi emisar može (napokon) da potpiše svojim imenom: A. T. Berlitch (Croate). Evo potpunog teksta ovoga članka, koji nosi naslov: »Težnje Južnih Slavena«:

»Borba, koja se danas na istoku Europe tvrdokorno nastavlja, mnogo je važnija nego li bi to čovjek u prvi čas pomislio sudeći samo po zemljišnom prostoru što ga zauzimaju vojne

¹⁸ Književni list zagrebački »Danica« najavio je 10. ožujka 1849., da će u Parizu izići nov list, kojemu će biti cilj da brani slavenske interese, a kojega će uredjivati Mickiewicz, Quinet i Michelot kao prvi urednici, a Chojecki itd. kao drugi. Glavnica od 6.000 Fr. da je već sabrana.

operacije Magjarske i njenih protivnika. Tu su u pitanju interesi svih Južnih Slavena, živilja koji se dotiče triju mora: Jadranskog, Crnog i Sredozemnog.

Doista, isti ratni povik ponavljaju i Bugari od Besarabije o vrata Carigradskih i Srbo-Hrvati od ušća Dunava do Jadranskog mora i Sloveni ili Vindi od obale Dunava do Soče. (Soča — »Isenzo« u tisku pogrešno »Irouzo«).

Već sam geografski položaj određuje sudbinu Južnih Slavena: jezici su im gotovo istovjetni, što im čuva krvne veze, tjelesnu i moralnu snagu sačuvali su unatoč gospodstvu i ugnjetavanja muslimanskih paša i austrijskih birokrata, unatoč oholog prezira magjarskih velikaša i talijanskog upliva u Dalmaciji, ta moćna otporna snaga rekoh daje im sigurnost u budućnost dostojnu slobodnih i nezavisnih naroda.

Cilj što su si ga danas postavili Slaveni, u prvom je redu tijesna federacija sviju Slavena među sobom, a zatim liberalni savez sa svim onim raznovrsnim narodima, koji ih okružuju ili među njima žive. Ta federacija da kažem pravo jedina je misao, koja je zaokupila slavenske narode, misao koju i njihova štampa ne prestaje podupirati svim silama u središtima njihove narodne djelatnosti: u Beogradu, Zagrebu i Ljubljani. Domoljubi ne mogu ni da zamisle drugog spasa za svoju domovinu osim ove federacije, koju oni zovu Dunavskom federacijom. Ljudevit Gay (pogrešno »Jay«) jedan od glavnih vođa slavenske stranke već je g 1838. sa žarom agitirao u tom smislu, on se borio ne samo protiv austrijskog despotizma, već i protiv konzervativne i protiv liberalne magjarske stranke, od kojih je prva otvoreno suzbijala slavenska nastojanja, dok je druga nastojala da ih upropasti podzemnim spletkama. Ljudi, koji su vodili narodnu stranku, stupali su smjelo svojim putem, ohrabreni jednodušnom zavjetnom misli naroda.

Istaknuto mjesto, što ga danas Hrvati i Srbi zauzimaju na Dunavu samo je posljedica ove postojane želje za federacijom, što sve većma zahvaća duše tih naroda, koji kao da su bili osuđeni na vječno ropstvo.

Magjari su u ožujku 1848. dali Ustav za koji su mislili da je liberalan, jer priznaje svakom pojedincu njegova politička prava, ali ne varajmo se — ta su prava bila oktroirana, ona nisu vodila računa o narodnostima ili — bolje reći, — ona su sve ostale narodnosti podredjivala magjarskom elementu. Svaki je čovjek bio po samom zakonu osuđen da bez ikakvih ograda prihvati magjarsku narodnost odrekavši se svoje vlastite, ako je pripadao rasi različitoj od one, koja vlada zemljom. Srpski narodni pokret proglašuju ustankom, slovačke patriotske težnje smatra magjarsko ministarstvo moskovskom panslavističkom propagandom, a u čitavoj Hrvatskoj nije se moglo naći nikoga, tko bi bio dostojan, da sjedne na ministarsku stolicu; što više, za važna mjesta u samim slavenskim krajevima, ne može se naći ljudi, osim takovih, kojima je jezik narodni potpuno nepoznat.

Tako je, eto, slavenska narodnost vrijedjana i ugnjetavana, ipak uspjela u onim krajevima, gdje je bila u većini, da si i

mimo magjarskog partikularizma, prokrči put, zahvaljujući ustrajnosti onih ljudi, koji su je vodili, a koji nijesu priznavali slobode bez slobode narodnosti, te su se u narodnim saborima u Karlovcima i u Zagrebu svojski borili protiv ekskluzivizma magjarskog ustava. Zato su i bili proganjeni.

Magjarska vlada zapovjedi generalu Hrabowskom da bombardira Karlovce i da povede najstrožu istragu protiv Hrvata. Nakon krvave bitke koja je trajala dva sata, Hrabowski bude prisiljen da evakuiira Karlovce, te uvidi da bi mu bilo nemoguće, da u Zagrebu provede Kossuthove zapovjedi. — Ipak Magjari zabrane Slovacima pravo molbenice, (*droit de pétition*) te zlostavljahu prijatelje naroda. Magjarskoj je vladi uspjelo na taj način toliko ogorčiti duhove u Hrvatskoj i Banatu, da danas ne može nikako računati na simpatije toga pučanstva.

Magjari su svojim utjecajem kod Dvora uspjeli, te Ban Jelačić bude lišen svih svojih činova; narod se žestoko opre carskom dekretu. Ban bude pozvan u Peštu; ondje ga progla-

siše buntovnikom, jer se usudio pomisliti da bi bilo moguće ustrojiti takovu vladu, koja bi predstavljala jednakost svih narodnosti u Magjarskoj, tijesni savez svih rasa — a da pri tome nijedna od njih ne bi gospodovala. — Gosp. Kossuth je u Pešti izričito naglasio Stratimiroviću, da samo rat može odlučiti u sporu, koji je nastao između oba naroda. — I zaista je rat bio logična posljedica držanja obiju stranaka.

Pokušaji smirivanja, što ih je poduzeo Beč, razbili su se na tvrdokornosti magjarske vlade, koja je uporno zahtjevala diobu Srbije, i koja je ustrajno sprečavala obrazovanje jedinstvenog kabineta za čitavo carstvo; a to bi bio jedini način, da se postigne federacija Čeha, Slovaka, Ilira, Galiciana, da se Austrija pruži na obalama Dunava, da prisajedini Slavene iz Turske i da tako osvajačkim planovima Moskve suprotstavi jedan savez slobodnih naroda.

Ovi po zajedničku slobodu sviju tako korisni planovi propali su, rat između Slavena i Magjara buknuo je u mjesecu lipnju, a dva mjeseca nakon toga Hrvati su, prešavši Dravu, udarili na Magjare.

Austrijska vlada — vjerna svojoj makiavelističkoj politici htjela bi sada iskoristiti za se rezultate toga nesretnog rata, ali Južni Slaveni ne će nikada skrenuti sa puta jednakosti za sve narode, oni ne će nikada iznevjeriti misao federacije slobodnih naroda, a znati će se isto tako suprotstaviti gospodstvu austrijskom, kao što su znali suzbiti magjarski ekskluzivizam.

*

Imajući jedno pismo od Chojeckoga, bude Brlić 10. ožujka primljen od Predsjednika Republike Napoléona Bonaparta, čije ime bilježi Brlić u svom Dnevniku glagolskim pismenima, očito jer mu se to činilo »mističnije«. Oslovio je Napoléona ovim riječima (što

ih bilježi na francuskom jeziku) : »Čast mi je izreći i Vam duboku odanost« što ju Južni Slaveni osjećaju za Velikoga Cara i sve njegove. Sretan sam« što sam Jllgao da se sastanem s Vama« Monsignore«. (»J'ai l'honneur de Vous exprimer le sentiment du haut devouement des Slaves du Midi pour le grand Empereur et pour tous les siens. Et je regarde comme un bonheur de pouvoir etre constitue avec V ous (sic) Monseigneur«).

Razgovor je započeo time« što je Brlić iznio svoju ulogu političkog i diplomatskog Banovog tajnika za vrijeme pohoda na Magjare. Bana je dakako opisao na najlaskaviji način: 47 godina star« krepak« ženi-jalan. Govorkanja o njegovim vezama sa nadvojvod-kinjom Sofijom (majkom Franje Josipa) da su potpuno neosnovana« moguće je samo« da ga ona hoće predo-bit i za apsolutizam. Ali da Jelačić živi samo za slo-bodu Slavena« i da je spreman za nju sve žrtvovati. Tako mu »se i »desilo« da je već jednom bio priglašen buntovnikom. (Na oivo« se Preds«jednik nasmti(ješio). Na pitanja Napoleonova odgovori« da vojska kojom Ban Jelačić zapovjeda« broji 6. momaka« pa i ako je ovaj čas razdvojena (nešto u Italiji« a nešto u Magjarskoj) da ne će ni Časa oklijevati« da se digne« ako ju Ban pozove. Ovo začudi Napoleona« te sada on stade govoriti« da bi objasnio svoje mišljenje« da naime sud-bina Europe« njen »pas ili njem. prud u brurbaristvo« ovisi o Slavenima (no pošto je opazio« da Brlić teško nalazi riječi« kako bi se izrazio na francuskom jeziku« Napoleon mu predloži« da govore njemački« što ovaj djelomično i učini). On ustvrdi« da je opstanak Austrije potreban« alti.. samo kao fede«radje naroda. Na to« Brlić pročit a nekoliko izvadaka iz Gučetićevog pisma od 4. ožujka« što mu bijaše to lakše« jer su gotovo sva mnogobrojna pilsma« što ih je primao od svog p«riiatel.ja bilo iz Dresdena« bilo s ma koje strane« bila pisana na francuskom jeziku. Tom je prilikom Louis Napoleon saznao i to« da su Česi isto tako kao i Slovaci — Sla-veni. Razgovor predje na Rusiju« Schroarzenberga i Windischgratza« Jelačićevog neprijatelja. Predsjednik »se raspita za grofa« austrijskog feldmaršala Nugent—a«

porijeklom Irca, koji se bijaše nastanio u Hrvatskoj, a Brlić mu odgovori, da ovaj govori hrvatski, pak je što više i spjevao neke pjesmice za književni list »Danicu«. Vraćajući se na razgovor o politici, Brlić kaže, da Rusi spekuliraju i računaju na to da će Slaveni radije pristati da izgube slobodu, a sačuvaju narodnost pod Rusima, nego li da pod Nijemcima izgube i jedno i drugo, a Napoléon je takodjer bio istoga mnijenja. Na to se Brlić oprost, no u svom Dnevniku bilježi još i ove »važne« pojedivosti: »Pušili smo cigare, a ja sam stavio šešir na stolicu do sebe. Na karti sam ovako označio svoje ime: »Član Slavonske Skupštine u Pragu i časnik-dobrovoljac u glavnom stanu Bana Hrvatske, Slavonije i Dalmacije«. (Membre de l'assemblée Slave à Prague et officier volontaire, attaché au quartier général du Ban de la Croatie, Slavonie et Dalmatie.)

Po drugi puta uvede Zenowicz¹⁹ Brlića k Louis Napoléonu 12. ožujka. Brlić bijaše ponio jedan portrait Jelačićev, koji Napoléon zadrža rekavši da je »zanimljiv« — a Brlić hitro odgovori, da će to javiti Banu, od kojega je evo upravo 11. t. j. jučer primio pismo, u kome da se Jelačić tuži, kako njegov položaj postaje teži. Ujedno Brlić navodi francuske odlomke iz Gučetićevog pisma od 6., gdje ovaj tvrdi, da Schwarzenberg i nadvojvodkinja Sofija rukovode Carem po svojoj volji. Nakon što su se u razgovoru dotakli pitanja jednog francusko-britanskog saveza izjavi Predsjednik, da Francuska mora sklapati saveze s principima, pa sada treba znati da li će se u Austriji aluirati s Banom ili s nadvojvodkinjom Sofijom i ministarstvom? Konačno zaključ, da treba pričekati. Na odlasku pruži Napoléon ruku najprije Brliću, pa zatim Zenowicz-u a na molbu Brlićevu obeća mu, da će ga predstaviti svom stricu (Brlić bilježi »ocu«) Jérôme Bonaparte-u.

¹⁹ Zenowicz (George) poljski general, rođen u Litvi 1782., naturalizirani Francuz od 1799., umro u Bruxellesu 1853. Vidi još: »Un combattant de Waterloo au ban Jelačić« (Jedan ratnik od Waterloo-a banu Jelačiću), Annales de l'Institut Français de Zagreb, siječanj ožujak 1938.

Malo zatim došlo je do ove audijencije. Tom prilikom započe Brlić razgovor jednim općenitim ekspozicijom: »Ban ostaje sa svojom vojskom pred Budimpeštom i ne poduzima ništa, jer ne želi više napadati Magjare«; na to ga Jerôme prekide riječima: »Trebali imati obzira prema Magjarima,« — a Brlić odgovara: »To i jest ono, što mi činimo, no nemoćni smo, jer Austrija vodi rat.« Na pitanje, gdje se nalazi Banovo uporište (point d'appui), Brlić nabroja cifre o broju stanovnika i vojnika u Hrvatskoj i to 2,000.000 za prve, a 60.000 za druge — no Jerôme ne vjeruje da ima više od 30.000 vojnika, pak mu njegov subesjednik mora tumačiti, da se te trupe nalaze razasute po cijelom carstvu. Ban da je u ovom času samo zapovjednik jednog vojnog zbora pod zapovjedništvom Windischgrätza, te bi se zato i morao vratiti u Zagreb. Na jedno pitanje u vezi sa Poljacima počne Brlić govoriti o Czartoryskom, na što Princ pokaza znakove negodovanja. Brlić još naglasi i nestašicu novca te upita, što bi se u tom pravcu moglo očekivati od Francuske, na što Jerôme odgovori, da treba najprije upoznati namjere kako Banove, tako Schwarzenbergove. Na što mu Brlić objasni, da je Schwarzenberg za apsolutizam i germanizam, dok je Jelačić za slobodu Slavena, a položaj Slavena u Austriji mora se srediti. Ban da je dakle njega poslao da vidi, što je Francuska nakanila. No Princ je opet izmicao: da se Francuska ne može miješati u unutarnje prilike, ali Brlić primjeti na to, da se Rusi ipak nalaze u Transilvaniji! Jerôme još upita Brlića, da li bi htjeo posjetiti ministra vanjskih poslova, no Brlić izjavi svoju bojazan, da bi Austrijsko poklisarstvo moglo za to saznati. Prije no što će završiti razgovor, Princ izjavi, da se ne bi začudio, kad bi Austrija upropastila Jelačića nakon što ju bude sačuvao; Sobjesky je iskusio isto takovu nezahvalnost. Brlić se odvaži, te još jednoč pokušava da ga podstrekne na jednu diplomatsku akciju protiv Schwarzenbergova kabineta. Princ primijeti, da bi se o tome trebalo dogovoriti sa Prusijom... »Drago će mi biti, da vas ponovno vidim« — i razgovor je bio završen.

Poujade je predstavio Brlića dne 14. ožujka Drouyn de Lhys-u, ministru vanjskih poslova, preporučivši mu prethodno, da djeluje na ministra, kako bi ovaj postavio jednog francuskog izaslanika pri Banu Jelačiću. — Od podvornika, koji ga je najavio, zatraži Brlić, da čuva najstrožu diskreciju naprama austrijskom poklisarstvu. I razgovor sa ministrom započe takodjer jednim Brličevim ekspozejem. Drouyn de Lhuys primijeti, da bi Austrija trebala ostati apsolutistička, no njegov subesjednik Brlić ostade uporno pri svome: on razvije plan federacije s autonomnim pokrajinama i saborima, sa centralnom vladom i parlamentom, a prema planu Palackoga i Jelačića, kojega je čak i sama vlada prihvatila u svojoj deklaraciji od 27. studenoga 1838. No umjesto da ga i ostvari, vlada se odlučila za oktroirani ustav, koji se ne da provesti i koji znači samo prelaz u apsolutizam. Ministar zatraži, da mu Brlić ponovi svoj federativni plan, a Brlić pri tom još precizira, da bi jezik centralne vlade imao biti njemački, jer ga svi govore. — Slijedeće pitanje ticalo se Magjara, Brlić primijeti, da bi do izmirenja s Magjarima teško moglo doći, jer oni hoće da podvrgnu u okviru »krune sv. Stjepana« svojoj tiraniji Slavene, kojih se plaše. Pristaša federativne ideje bilo bi 11 milijona: Južni Slaveni, Česi, Poljaci iz Galicije, tako da minstarstvo nema većine u narodima. Nodvojvodkinja, za koju je ministar držao, da je u prijateljskom odnosu sa Banom Jelačićem, ne voli više Jelačića, koji ne će da bude »vitez apsolutizma«. — »Savez sa Rusijom podržava vladu. A taj savez je protivan našim željama, jer on vodi k apsolutizmu, a ako se ovaj jednoč ostvari tada će Austrija moći postojati samo još kao štíćenik Rusije«. Drouyn de Lhuys izjavi, da ne želi nimalo da vidi 80 milijuna Slavena udruženih pod jednim žezlom. — Ne želimo ni mi. — Ali ako Austrija traži Italiju i Frankfurt, Rusija će zauzeti Dunav (Rumunjsku), podići će Bugarsku i Bosnu na kneževine i tako će nas držati u šahu, jer naša je budućnost na Dunavu«.

Brlić još razloži, kakovo nezadovoljstvo vlada radi toga, što su za izbore u Frankfurtski parlamenat Česi

i Slovenci uvršteni među Nijemce, zatim pročita Gučetićevo pismo od 4. ožujka i još ga jednom uvjeravaše o tome, kako su Slaveni vijerni Habsburškoj dinastiji. Na tome se razgovor završi, a ministar obeća držati ga u tajnosti.

Sutradan, 15., Brlić bude ponovno primljen kod Drouyn de Lhuys-a. Brlić protumači ministru ponajprije svoju ulogu i svoj lični položaj kod Bana, a zatim mu otkrije svoju namjeru, da otputuje preko Praga i Beča, te svoj plan da se ponovno vrati u Pariz. Nakon toga pročita mu pismo Gučetićevo od 6. ožujka i dade mu informacije o ovome diplomatu, da je porijeklom Dalmatinac i da je već prekoračio pedesetu godinu. Ministar primijeti, da bi za Hrvate bilo povoljnije da ostanu u Austriji i upita, koji bi apsolutizam oni voljeli, austrijski ili ruski — »Austrijski«, odgovori Brlić, pa nastavi, da Rusija zahtijeva od Austrije da zlostavlja Slavene, kako bi ovi kasnije rekli: »Ipak bi nam bolje bilo pod Rusijom«. S time se i ministar složi, te još doda kako Rusija, da bi oslabila Austriju, nju potiče da drži Italiju, premda bi Austrija morala svoju budućnost tražiti na Dunavu. Drouyn de Lhuys još jednoč ponovi svoje mišljenje, da je položaj 18 milijuna Slavena mnogo bolji u Austiji, nego li bi mogao biti u Rusiji. — Brlić: »Sigurno je tako: pa zato i jest Ban u našem interesu spasio Austriju, no sada se radi o tome, da se sruši Schwarzenberg!« I Brlić traži diplomatsku pomoć u tom pravcu. No Ministar, bilježi on, sasluša ga hladno i činilo se, kao da stvara neku odluku: Tada mu Brlić još opširno protumači rodbinske veze izmedju Cara ruskog i Cesara austrijskog; te bi se rodbinske veze još proširile, kada bi Franjo Josip uzeo kćerku ruskoga Cara, o čemu je već bilo govora; sve ovo začudi ministra, koji nije znao za te pojedinosti. Na koncu je ipak počeo pokazivati više razumijevanja za slavensko gledište, pa kada ga je na odlasku Brlić zamolio, neka dade francuskoj delegaciji na Bruxelleskom kongresu²⁰ upute,

²⁰ Bruxelleska konferencija predložena po silama posrednicama: Belgiji, Francuskoj i Engleskoj još u studenom 1849. u

da traži od Austrije nek napusti Italiju i prenese svoj utjecaj na Dunav, Drouyn de Lhuys mu to obeća, što više predloži neka Brlić napiše u tom smislu izaslaniku »uvjerljivo i lično« (sic). Još pozove Brlića da ga, kad se vrati, dodje posjetiti ujutru i uveče (ovo možda opreza radi); a Brlić mu preda Adresu Slavonskog kongresa u Pragu i proklamaciju Utješeno-
vićevu o austrijskom ustavu.²¹

*

Posebno mjesto zauzima Brlićev rad u Pariškim katoličkim krugovima (sjetimo se da je on još uvijek svećenik). Već 16. prosinca 1848. pojavljuje se Brlić, s preporukom Montania, auditora Bečke nunciature, kod Mgr. Lasagni-a auditora u Parizu, a ovaj ga predstavi Nunciju Mgr. Fornari. Dne 10. siječnja opet posjećuje Mr. Lasagni-a, te razgovara s njime o protestu austrijskih biskupa protiv ustava što ga je Schwarzenberg već spremao. Dne 30. siječnja vodi značajan razgovor sa Nuncijem, u kome načine pitanje ujedinjenja Crkava i predlaže, da se uvede slavenska liturgija, kako bi se olakšalo to ujedinjenje. Nuncije tada upita, ne bi li to moglo izazvati opasnost od šizme, na što Brlić odgovara, da bi naprotiv privlačivost Rimske

svrhu riješenja talijanskih pitanja, bude tek u ožujku otvorena radi proračunane sporosti Austrije. Sardinija uostalom nije mnogo od nje očekivala, te raskine 12. ožujka 1849. primirje u Salascu od 9. kolovoza 1848. (V. A. Debidour: *Histoire Diplomatique de L'Europe*, Paris, 1891, t. II, pp. 27 i 34, Emile Bourgeois, *Manuel historique de politique étrangère*, Paris, 1927. t. III, pp. 309 i 321, te Comte E. Cordi et Baron E. Buffin: *Leopold Ier, oncle politique de l'Europe*, Bruxelles, pp. 253 do 269).

²¹ Redigiran na njemačkom jeziku pod ovim naslovom: »Programm zur Konstituierung des Österreichischen Kaiserstaates nach dem Prinzip der konstitutionellen Freiheit und der nationalen Gleichberechtigung.« (Program za ustav austrijske Carevine po principu ustavne slobode i narodnosne ravnopravnosti) a izdan po Ognjeslavu Utješeniću Ostrožinskom u listopadu 1861. u knjizi Pejakovićevoj, koja je sadržavala spise Hrvatskog Sabora iz 1848., izdana na njemačkom jeziku u Beču 1861. Ostrožinski zastupa ovdje ideju austrijske konfederacije, koju bi sačinjavalo ovih 7 grupa: njemačka, čeho-slovačka, mađarska, južno-slavenska (Srbi, Hrvati, Slovenci), poljsko-rusinska, rumunjska, talijanska.

Crkve koja je jača u kulturi, sigurno odnijela pobjedu, te da je uostalom priznanje Pape preduvjet toga jedinstva, kojemu, po njegovome mišljenju, ni Patriarha²² ne bi bio sasvim protivan. Prije no što će otputovati posjeti još jednom 16. ožujka, Fornari-a i Lasagni-a, te govori s njima o ideji federalizma u Austriji i o borbi protiv ruskog utjecaja, koji je posljedica ruske vojne intervencije.

Rad na ujedinjenju Crkava, toliko drag njegovom zaštitniku Gušetiću, dovede Brlića prirodno i u vezu s opatom Terleckim²³ s kojim se sastane 16. siječnja u Passy-u, kod Poljaka Zaleskog. Terlecki mu reče, da mu je Sveti Otac Papa povjerio misiju, koja bi išla za tim da se u rusku Crkvu uvede sloboda Crkve i Rusini sačuvaju od šizme. 28. siječnja Brlić prisustvuje njegovoj propovijedi, koju drži u crkvi Saint-Roch, a sastaje se s njime još i 10., 16. i 26. veljače prije njegova odlaska u Dresden, gdje će se uostalom s njime ponovno naći, te ostati u neprekidnoj vezi svih slijedećih godina.

I nadbiskupu pariškom Mgr. Sibour-u²⁴, predstavljen je Brlić dne 1. siječnja kod Czartoryskog, te iskoristu tu priliku da dade sugestiju za njegovo lično sudjelovanje na Koncilu, gdje bi mogao biti koristan kao izaslanik kod »šizmatika«. Još ga posjeti 22. siječnja i 5. veljače. U to vrijeme Brlić se držao još uvijek svećenikom, jer tek 1853. konačno odluči, da se posveti odvjetničkom zvanju. Stoga on ide slušati propovjedi Lacordairove u Notre-Dame, pohađa seminar Saint-Sulpice i katoličko udruženje.

*

Aktivnost, koju je Brlić razvio za vrijeme svog boravka u Parizu, ogleda se i u izvještajima, što ih

²² Rajačić Josif (1785. 1861.) izabran 1842. za metropolita u Karlovcima, a proglašen 1. svibnja 1848. Srpskim Patriarhom.

²³ Terlecki (Hypolite Zygmunt) ostavio se poslije smrti svoje žene medicine (1835.), otputovao je u Francusku, gdje postade svećenikom i osnuje grčko-katolički seminar.

²⁴ Sibour (Marie-Dominique) nadbiskup pariški od 15. srpnja 1848. do 3. siječnja 1857.

je slao onim visokim političkim ličnostima, koje su mu i povjerile misiju na kojoj je upravo radio; to bijahu Ban Jelačić i austrijski ministar za hrvatske poslove barun Franjo Kulmer²⁵, koji je na carskom Dvoru imao kud i kamo veći uticaj nego Jelačić. Brlić je sačuvao prepise tih izvještaja iz Pariza, te se oni danas nalaze u Arhivu Brlić u Brodu, isto tako kao i prepisi pisama na srpskog ministra Iliju Garašanina²⁶, s kojim je naš mladi emisar takodjer u to vrijeme nastojao da dodje u vezu.

Ima svega tri politička izvještaja na Kulmera, a uzrok nam valja tražiti u tome, što se taj lojalni član Schwarzenbergovog kabineta, iako Hrvat porijeklom, počeo napadno neanimirati za inozemne krugove, od onog časa, kad se austrijska politika, blagodareći ruskoj pomoći, mogla uputiti smjerom autoritativne vladavine, čiji početak označuje početkom ožujka oktroyirani ustav.

Bilo je možda i drugih, osobitih razloga, možda neki povjerljivi dopis o Brlićevom radu u Parizu, koji nama nije poznat: jednom riječju Kulmer je nekako najkasnije početkom veljače prestao podupirati mladog emisara i pozvao ga da se vrati.

Prvi izvještaj Brlićev Kulmeru nosi datum 13. prosinca 1848., a poslan je još iz Bruxellesa, gdje je Brlić razgovarao sa Montigny-em, te kao posljedicu toga razgovora javlja Kulmeru sa sigurnošću, da će Louis Napoléon biti izabran Predsjednikom Republike. Dne 21. prosinca potvrđuje mu taj izbor, a ujedno daje obavještenje o Košutovim agentima, Mađjarima Teleky-u i Ireny-u, koji borave u Parizu i čiji bi rad trebalo suzbijati. Ujedno ga moli, nakon što je razgovarao sa Cyprien Robert-om, da intervenira kod mjerodavnih u Beču, kako bi ove dozvolile listu »La

²⁵ Kulmer (Franjo barun, 1806. 1853.) igrao je početkom 1848. ulogu posrednika između Dvora i Hrvatskog Sabora, bude imenovan ministrom bez portfeuillea, povjerenikom za hrvatske poslove u Schwarzenbergovom kabinetu 2. prosinca 1848., a postade članom Državnog savjeta nakon proglašenja oktroyiranog ustava od 4. ožujka 1849.

²⁶ Garašanin (Ilija) 1812.—1874. srpski ministar unutarnjih poslova u g. 1843., a ministar vanjskih poslova g. 1852.

Pologne« ulazak u Austriju, jer isti »piše u našem interesu, ali ima svega 120 predplatnika«. — »Cyprien Robert, urednik lista, profesor je »slavizma« (sic) na Collège de France, ali je prilično siromašan, pak bi zavrijedio da ga naši ljudi pomognu bar time, da se predplate na list, ako ga već i ne budu čitali.« Treći je izvještaj od 5. veljače 1849. Počinje time, što javlja da je iz sigurnog vrela saznao, kako je jedna manjina u samoj francuskoj vladi raspoložena za rat (u Italiji), pak zatim prelazi na svoj lični položaj: »Primio sam Vaše vijesti, bez novaca, gdje me pozivate da se vratim. Nemam nikakove druge nade u novčanu pomoć osim s Vaše strane, pa Vas zato molim, da biste u Vašoj velikoj naklonosti prema meni imali dobrotu — kako ste Vi jedina potpora Slavena kod vlade — učiniti tako, da mi ta vijest, koju mi je Strossmayer dao na znanje, stigne zajedno sa putnim troškom. (Strossmayer, koji je 18. studenoga 1849. postao Biskupom Djakovačkim, živio je u to vrijeme u Beču kao dvorski kapelan i upravitelj Augustineuma) — U ostalom moram reći Vašoj Preuzvišenosti, da će biti velika šteta, što ne ću ovdje imati nasljednika, koji bi mogao nadzirati magjarsku i poljsku propagandu sa slavenskog gledišta, te koji bi bio kadar proniknuti u njihove neprijateljske čine i raditi za slavensku stvar. Naše poslanstvo ovdje i knez Schwarzenberg ne polažu nimalo važnosti na tu stvar, za koju treba čovjek, koji je ovdje poznat. Ja sam sklopio poznanstva sa urednicima velikih konzervativnih listova i sa ličnostima iz francuskog parlamenta. Htio bih dakle da mogu u najmanju ruku predati ove veze u slavenske ruke«.

Na Bana Jelačića ima, koliko je nama poznato, 6 izvještaja iz tog doba, a k tome nam još onaj od 16. siječnja nije ni sačuvan. Dne 17. prosinca javlja Banu, kako je glasovito ime Banovo u krugovima i francuskim i emigrantskim, te kako svi drže, da je on jedini kadar organizirati slavensku federaciju na Dunavu. Dne 31. prosinca podsjeća Bana, kako mu je prilikom njegova odlaska u Francusku obećao, da će se brinuti za troškove toga puta. Osim toga mu saopćuje da je

od jednog Poljaka, prijatelja Louis Napoléonovog (Chojecky?) saznao, kako je Napoléon pristaša rata protiv apsolutizma, kojega predstavljaju Austrija, Pruska i Rusija. »Imam znanaca i među prijateljima francuskog ministra vanjskih poslova, te sam nakanio kod ministra poraditi na tome, da i Francuzi uče naš jezik, kad već mi Slaveni znamo njihov«. Dne 29. siječnja piše Brlić poglavito o aktivnosti Magjara u Parizu: »Oni ne prestaju sa svojom rabotom laži i spleta protiv Vas i protiv nas. Pišu i govore o svojim pobjedama i tako zavode Francuze u bludnju. Zato sam se i ja trsio da radim i rječju i djelom. Zahvaljujući jednom bivšem Pairu, barunu Bourgoing-u, počeo sam pisati za »Journal des Débats« i za »Revue des Deux Mondes«. Prva stvar, koju sam objelodanio, Vaš je Manifest Dalmatincima, te Vam prilažem jedan broj novina, u kome je izašao. — To je vladin list, a i inteligentna publika ga najviše cijeni. Nadam se, da ću posredstvom toga lista, moći objasniti Francuzima položaj Slavena u Austriji.« Osim toga moli Bana, napomenuvši mu njegove domoljubne izjave, da mu dopusti, da Francuzima obrazloži njegovu misao, t. j. da će Austrija samo onda napustiti Italiju, ako Turska dade slobodu Slavenima, kao i da ih potanko obavijesti o operacijama u ratu protiv Magjara. Grof Teleky izdao je brošuru »Les Hongrois aux Peuples civilisés« (Magjari civiliziranim narodima) u kojoj napada Banov značaj i značaj čitave hrvatsko-srpske stvari, te Brlić izjavljuje, da će mu odgovoriti, ako dobije od Kulmera zatraženi novac, no ovaj ga, kako znamo, odbi. Dne 20. veljače javlja Banu, da je saznao, da je Francuska spremna poslati svoje čete u Piemont, ako bi Radetzky napredovao do Turina, jer Francuska ne će trpjeti da se Austrija ugnijezdi u Piemontu. Istovremeno saopćuje mu i neke stvari, koje bi mogle da polaskaju Banovom samoljublju: da je general Bugeaud²⁷ njegov veliki obožavalac, da je

²⁷ Bugeaud de la Piconnerie (Thomas-Robert) duc d'Isly, francuski maršal (1784. — 10. lipnja 1849.) stavljen 20. prosinca 1848. na čelo vojske u Alpama, koja je s obzirom na događaje u Italiji, izgleda, bila spremna da udje u rat.

Jelačićeva slika (reprodukcija Kriehuberove litografije) u svim izlozima i da ju francuski oficiri kupuju, »kako bi njome ukrasili svoje sobe.« — »Vaše je ime europskog glasa i svagdje uživa veće simpatije od imena Windischgrätzovog, a ja sam sretan, što sam i sam doprinio tome.« — Dne 3. ožujka izvještava Jelačića o misiji Poujade-a na Balkanu: »Francuski generalni konzul za Dunavske kneževine, g. Poujade, moli me, da Vas izvijestim o planovima francuske diplomacije u pogledu slavenskih krajeva u Turskoj. Oni nastoje sklonuti Tursku da učini Bugarsku slobodnom kneževinom poput Srbije. Tako ne bi Rusija stekla simpatije turskih Slavena pod izlikom da ih tobože ona oslobadja muslimanskog jarma. Ovi isti diplomate misle, da je u našem interesu, ne dozvoliti Rusima da se ugnijezde na Dunavu, jer će nam biti teže osloboditi naše Slavene iz ruku Rusa, koji su sistematski despoti, nego li iz ruku Turaka, koji su lakomisleni; a ako ih oslobodimo mogli bismo ostvariti našu zamisao slavenske federacije. Poujade će na putovanju u Bukurešt doći i u Austriju, te će Vas posjetiti, kako bi s Vama razgovarao o ovim stvarima. Dogovorio sam se s knezom Šanguszko, koji je za Austriju, da sakupi među Poljacima one, koji su spremni da s Vama suradjuju na političkom i ustavnom polju. Pozdravlja Vas Didier²⁸, koji Vas je u prosincu bio posjetio u Beču. Jediní bi spas za Austriju bio, kada biste htjeli Vi, Svjetli Bane, sa još dvojicom ili trojicom Slavena, Čeha i Poljaka, ući u vladu. Vas bi podupirala vojska, svi Slaveni i većina Nijemaca. Zato Vas molim, učinite to.«

Već smo spomenuli, da je Brlić, možda pod dojmom naloža da se vrati, što mu ga je početkom veljače saopćio Kulmer, pokušao da dodje u vezu sa srpskim ministrom Garašinom, prstašom jugoslaven-skog ujedinjenja. U tome cilju Brlić mu piše iz Pariza

²⁸ Radi se valjda o Jean-Charles-Henry Didieru, švicarskom književniku, koji je 1848. bio poslan po političkoj misiji u Poljsku.

pisma od 7. (nije sačuvano u Brodu²⁹), 11., 17., 19. i 25. veljače, u kojima mu nudi svoje usluge za politička obavještenja, poimence o namjerama francuske vlade u pogledu napredovanja austrijskih četa u Italiji, kao i u pogledu misije poljskog generala Dembinskog u Ugarskoj. Dembinski bi bio podesna ličnost da izmiri Magjare i Srbe, ako to Srbi budu htjeli s obzirom na austrijsku himbenost. »Meni su Poljaci stavili u dužnost da izvjestim o tome i Bana — piše Brlić Garašaninu 17. veljače — ali se bojim, da je opasno pisati mu o tome, jer ga je »kamarila« okružila ljudima svojih boja.« Ipak veli, da je spreman izvijestiti Bana o tome usmeno. Dne 25. veljače piše Garašaninu o misiji Poujade-a, koji treba da podje i u Carigrad, te naglašuje svoje lične odnose sa ministrom Drouyn de Lhuys-om, što ih je stekao posredstvom Despreza, obavješćuje ga i o darežljivosti Napoléonovoj naprama Slavenima, a naročito prema Poljacima, o subvenciji, što ju je dobio list »La Tribune des peuples«, kojega će uredjivati Mickiewicz, te o tome, kako je Zenowicz, pobočnik Louis-Napoléonov, ušao u Slavensko društvo (Société Slave). Ovo dopisivanje međutim nije nastavljeno, jer, kako se čini, Garašanin nije odgovorio.

*

Da bismo dali pregled cijelog političko-novinarskog rada A. T. Brlića za vrijeme njegovog prvog boravka u Parizu treba da još kažemo nešto o njegovim dopisima hrvatskim novinama.

Kako je g. 1848. suradjivao u Zori Dalmatinskoj, to joj pošalje 28. prosinca još jedan dopis iz Pariza. Taj dopis nije objelodanjen. U g. 1849. nalazimo naprotiv u tome tjedniku, koji je 25. lipnja prestao izlaziti, nekoliko članaka oca Andrije Torkvata, Ignjata Alojzije Brlića, koje ovaj potpisuje sa »stari Berlić«.

²⁹ Ali se to pismo nalazi među papirima Garašaninovima u Beogradu, kako to čitamo u članku Vasilja Popovića u Beogradskoj »Politici« od 6. siječnja 1939., pod naslovom »Brlić i Garašanin«.

Ističemo poimence članak pod naslovom »Sloboda, bratstvo i jednakost«, članak kojega »stari Berlić« doduše samo prevodi, no kojega i odobrava, a iz kojega proizlazi, da se nije baš sasvim slagao sa svojim sinom, jer sudi o revolucionarnoj devizi nepovoljno, nazivajući je »otrovnim riječima, što su ih izmislili francuski vjetrogonje.« Doprinos isto toliko obilan koliko i zanimljiv poslan po našem mladom emisaru iz Pariza nalazimo u glavnim hrvatskim novinama onoga vremena, u »Novinama Dalmatinsko-Hrvatsko-Slavonskim«, što ih je osnovao Ljudevit Gaj, uređivao Bogoslav Šulek, a koje su izlazile u Zagrebu tri puta tjedno. U broju od 23. prosinca 1848. nalazi se prvo pismo, što ga je Brlić poslao sa Zapada, datirano 13. iz Bruxellesa, a popraćeno slijedećom opaskom urednika: »Primamo ovo pismo od jednoga domorodca, koji putuje u Pariz.« — Dne 11. siječnja 1849. izlazi pismo Brlićevo pod naslovom »Francuska na Božić 1848.« potpisano, kao i sva slijedeća sa: Kazimir B. Tu opisuje politički položaj Francuske, izbore za Predsjedništvo Republike i dolazak Louisa Bonaparta na to mjesto. Prelazeći zatim na držanje Francuske prema slavenskom pitanju veli, da Francuzi drže Austriju njemačkom zemljom. Treba im dakle pokazati, da i mi ostali »postojimo u Austriji i da je želimo ustrojiti na federativnoj osnovi«. Nagovijesti idući sastanak Slavenskoga Društva (Société Slave), žali se da slavenske novine iz Austrije ne stižu u Pariz i poziva svoje sunarodnjake na slogu: »Budite složni, domorodci, složni svi bez razlike vjere i političkog uvjerenja, jer se u ovom času radi o životu nacije.« — Dopis objelodanjen 18. siječnja posvećen je unutarnjim prilikama u Francuskoj, ali ujedno donosi izvještaj sa jedne sjednice Slavenskog društva (Société Slave), kojemu je tajnikom Cyprien Robert. Dne 1. veljače izlazi članak »Europska kriza i mi« te u njemu Brlić raspravlja o misiji Ponyatovskog i generala Péret-a kod Sardinskog kralja, o francusko-ruskom antagonizmu u pitanju Rumunjske, te završava ovom opomenom: »Dobro otvorite oči, Srbi i Hrvati!« U članku od 6. veljače (datiranom sa

19. siječnja), a pod naslovom: »Dopis iz Pariza« govori Brlić o odboru Slavenskog društva (Société Slave), o sukobu između poljskog aristokratskog i demokratskog tabora, te o kultu slavnih ličnosti u Francuskoj, pa preporuča, da se i njegovi sunarodnjaci nadahnu tim hvalevrijednim primjerom. Dne 8. siječnja preporuča Brlić list »La Pologne«, te dodaje, da pod tim imenom ovaj list brani opće slavenske interese. »Ovdje misle, nastavlja on, da bismo mi sada morali potpomaćati Deaka, pošto je to čovjek, koji se nikada ne će složiti s Nijemcima protiv nas. Jer ovdje tvrde, da se kamarila ne će žacati, da na vas pošalje magjarske konzervativce, i to iz zahvalnosti, što ste je vi zajedno sa vašim Jelačićem potpomaćali da pobijedi Košuta. Biti će dakle ovako: »Divide et impera«, no mi, — mi kažemo ovako »Foedera et gubernare«. — »Evo, što tvrde ovdje ljudi, koji se boje reakcije. A što kažete na to vi, dragi domorodci?« U pismu objelodanjenom 10. veljače piše Brlić o posjetu što ga je učinio Mickiewicz, »da bi čuo Pitiju«. Slavni poljski pjesnik, da je navodno nazvao Lamartina izdajicom onih svojih ideja, što ih je gajio prije nego je došao na vlast. Mnogo se zanima za Bana i njegove pjesme u »Danici«. Brlić upotpunjuje ovu svoju kroniku navodeći prvo predavanje C. Roberta u Collège de France i izdanje Teleky-eve brošure, o kojoj smo već govorili. — Započinjući svoj dopis od 13. veljače izvještajem o knjizi »La démocratie en France« od Guizot-a, završava ga i opet direktnom opomenom svojim čitačima: »Kažem vam, dakle, domorodci, — ne ulazite u austrijsku federaciju bez uslova i bez pogodaba osnovanih na pravu naroda.« Pismo objelodanjeno 17. veljače (otpremljeno 1.) prikazuje predavanje Cyprien Roberta, koji je okupio oko 21 slušača, od kojih 3—4 Francuza. Barun Bourgoing je upravo izdao jedan portrait Jelačićev s ovim francuskim tekstom: »Joseph Jelačić Ban de Croatie glorieux parmi les Slaves« (Josip Jelačić, Hrvatski Ban, slavan kod Slavena). Opširno se bavi posljednjim imenovanjima u austrijskoj diplomaciji, te se žali, što ni tu nema Slavena, a ne propušta tu priliku da spo-

mene visoke kvalitete Gučetićeve. — Dne 20. veljače izvješćuje svoje čitace o nezadovoljstvu u Francuskoj sa Louis Napoléonom, a istovremeno spominje, da je Robert nedavno održao svoje predavanje pred dva slušača! — Pismo Brličevo od 24. veljače pod naslovom »Vijesti iz Pariza« bavi se francuskim Donjim Domom. Javlja nadalje i to, da se u mnogim pariškim krugovima može naći Jelačićeva slika, što ju kupuju naročito vojne osobe, koje vele, da se dive Banovom pohodu na Budimpeštu i Beč, dok je Windischgrätz ondje manje popularan. — Uostalom, zaključuje on, vlada bi dobro učinila, kada bi Jelačića imenovala feldmaršalom. — Njegov dopis izašao 1. ožujka pod naslovom »Jedan Hrvat o Italiji« govori o Tommasseau i izražava mišljenje, da Francuska ne će dozvoliti Austriji, da podjarmi Sardiniju. Tuži se i na to, što Cesar austrijski popušta utjecaju Metternicha, koji se sklonio u Brighton u Engleskoj. Dne 6. ožujka govori Brlić o putu poljskog generala Dembinskog u Mađarsku, kako bi izmirio Mađare i Hrvate. U ovom času da podupiru tu njegovu akciju mađarski demokrate. Ali je uredništvo lista smatralo oportunističkim da izrazi svoju sumnju o tome, da bi se moglo naći takovih Mađara, koji ne bi željeli vladati nad drugima i koji bi bili spremni na izmirenje! — Dne 22. ožujka i opet kritika Louis Napoléona i njegovog ministra vanjskih poslova, koji ne znaju ništa drugo nego sekundirati Engleskoj u njenom suzbijanju Rusije iz Vlaške i Moldavske. Smatrajući da bi moglo doći do rata između Rusije i Turske, Brlić stavlja pitanje: »A šta ćemo mi?« U istom pismu poziva Hrvate, da stvaraju biblioteke sa francuskim knjigama umjesto njemačkih (švapskih) i traži od hrvatske vlade da kupi za biblioteku Zagrebačke Pravne Akademije djela Thiers-a, Guizot-a, Lamartine-a, Louis Blanc-a itd. Istovremeno podnosi izvještaj o glavnoj skupštini Slavenkog društva (Société Slave), na kojoj je izabran za predsjednika Zenowicz (pukovnik, pobočnik i »galopin« (sic) Napoléonov kod Waterloo-a, ljubimac sadanjeg Predsjednika Republike Louis Napoléona), a kao članovi Bureau-a: Činski, pukovnik Chotomsky, Niedviedzki,

Herkalović i Brlić. Zenowicz i Brlić budu izabrani jednoglasno, a glasanje je bilo tajno. Dne 29. ožujka (datirano 16. ožujka, dakle dan prije svog odlaska iz Pariza) prikazuje dojam što ga je u pariškim krugovima učinio austrijski oktroirani ustav; članak je prožet melankolijom. Brlić istovremeno zagovara intervenciju Francuske protiv Rusije te zaključuje ovako: »Neka me nitko ne smatra frankofilom i rusofobom zato, jer više želim uticaj Francuske nego li Rusije na sudbinu Europe. Hrvati, Slaveni! Tražite peticijama od Cesara, da ukloni sadanje savjetnike Krune. Ali učinite to hitno, jer je svaki čas dragocjen!«

*

Na povratku isto tako kao i na putu onamo Brlić se svrati u Dresden do Gučetića. Odsjedne 19. u hotelu »Goethe« i pošalje po svog prijatelja. No ovaj se nalazio u stanju istinskog straha; ponajprije je htio da se Brlić preseli k opatu Terleckomu, kako bi njegov dolazak ostao u tajnosti, no Brlić ne pristade na to, jer mu je bilo draže, da dodje smjesta do političkog razgovora. A kada mu Brlić saopći svoja nastojanja kod Drouyn de Lhuys-a, Gučetićeve se zabrinutost uveća toliko, te je počeo govoriti o opasnosti smrtne kazni. Zato je i preporučivao najveću opreznost, pa je, iako mu je Brlić stavio u izgled mogućnost, da i on sam udje u buduću vladu kao »chef de la section d'extérieur« (šef izvanjske sekcije, sic), odbio da se lično upusti u bilo kakovu akciju sa Banom, Palackim i Lubomirskim (kako su to imali u planu Brlić i Czartoryski), a u cilju da se sruši Schwarzenbergov kabinet.

U Pragu se 21. i 22. ožujka sastaje sa Palackim, no čini se, da ni ovaj nije spreman, da se primi aktivne uloge. Riegeru, koji se baš sprema da odputuje u Pariz, daje Brlić pisma preporuke za ministra Drouyn de Lhuys-a, za Chojeckoga, kako bi ga ovaj odveo do Napoléona, te za Circourt-a i za Potockog.

Dne 24. ožujka posjećuje u Beču Metela Ožego-

vića³⁰, Kulmerovog prijatelja; ovaj je nezadovoljan Brlićevim člancima, koji po njegovom mišljenju svjedoče o tome, da je Brlić »ultrademokrata«, — a Brlić stade protestirati, jer da je on naprotiv umjeren. No Brlićevi su planovi o Slavenstvu i federaciji, planovi za koje si je on osigurao potporu Czartoryskog i nekih francuskih krugova, morali propasti naročito radi toga, što ih nije usvojio baš onaj, koji je imao da bude glavnom ličnosti te akcije, kojoj je prvi cilj bio pad Schwarzenbergov, to jest sam Jelačić. Brlić se nadje u glavnom stanu Jelačićevom u Czegledu u Mađarskoj dne 29. ožujka. Sutradan razgovara sa Jelačićem u četiri oka i govori mu slijedeće: Vidjevši da austrijsko poklisarstvo u Parizu napušta Bana, koga su do tada svi obožavali, a da Teleki i kompanija rade za svoju stvar, primio sam ponudu dobronamjernog Poljaka Chojeckog, da posjetim Napoléona, Jérôme-a i Drouyn de Lhuysa, koji nije ništa razumjeva o federaciji, te sam mu morao sve protumačiti.« Zatim Brlić pročita Gučetićevo pismo od 4. ožujka, saopći mu, što je Sanguszko poduzeo kod Metternicha — no sve je bilo uzalud, jer Jelačić sve de razgovor na Kulmera, na Vojnu granicu, a poglavito na Windischgrätza, Jelačićevu bolnu točku. Velika su dakle politička pitanja ostavljena po strani, i sve što je Brlić toga dana postigao bilo je to, da ga je Ban primio kao privremenog ličnog tajnika. U tome svojstvu imao je doista često prilike da bude sa Jelačićem, no njegov plan nije ni time ništa dobio. — Tako bilježi 2. travnja, da mu je razgovor za objedom bio veoma mučan, jer je morao sam samcat da brani svoje ideje. Ban je na primjer rekao, da su svi Poljaci počevši od Czartoryskog podlaci i lude. Atmosfera nije dakle bila nimalo povoljna za ozbiljan razgovor o onoj tako lijepoj diplomatskoj noti, što ju je »hotel Lambert« povjerio Brliću, da bi na taj način uspostavio trajnu vezu sa hrvatskim Banom. Ban je kako to Brlić zapisuje 30. ožujka bio protivnik diplomacije,

³⁰ Hrvatski političar, imenovan u prosincu 1848. savjetnikom ministarstva unutarnjih djela u Beču.

te je više volio vršenje svoje vojničke dužnosti, pa iako nam nije poznat sadržaj pisma, što ga je Brlić 12. travnja uputio Czartoryskom, možemo biti sigurni, da nije bilo optimističko.

22. travnja posla ga Ban u Beč. Ondje imade 25. travnja dosta žestok razgovor sa ministrom Kulmerom, ali ipak drži potrebnim, da mu se zahvali, što ga je u prosincu prošle godine poslao u Pariz. Kulmer braneći dakako vladu, savjetuje Brliću da bude umjeren, no ovaj odgovara, da njegovi izvještaji poslani Banu iz Pariza svjedoče o tome, da on to i jest. Ovaj razgovor, a i čitavo ovo razdoblje Brlićevoga rada završava razočaranjem: ne samo da Kulmer brani kabinet, već je još i prilično nezadovoljan s Jelačićem o kojemu govori kao o podređenom, a dotle sam Ban nema ozbiljnog interesa ni za što drugo nego za vojničke stvari.

U tom raspoloženju vraća se Brlić u Hrvatsku, zagovarajući svagdje, a poimence 1. svibnja u Zagrebu kod Gaja (koga hoće da izmiri sa Jelačićem) potrebu, da se sklopi mir sa Mađarima, — jer su ipak još Mađjari bolji od Nijemaca, a Poljaci osobito Dembinski, mogli bi to provesti.

Nakon kratkog boravka u očinskoj kući u Brodu, podje k Banu i to u Osijek, kamo je Ban međutim prenio svoj glavni stan. Ondje ostaje, kako to sam bilježi u svom Dnevniku u svojstvu tajnika »de facto« iako nije takovim bio imenovan po dekretu³¹. Kao ni u Mađarskoj, tako ni ovdje nije u mogućnosti da djeluje na Bana u smislu onoga plana, što ga je zamislio sa svojim prijateljima u Parizu. Uostalom izbije još i jedna neočekivana afera, koja je stavila na ozbiljnu kušnju njegove lične veze sa Banom: to je afera sa Memorandumom. Evo ukratko o čemu se radi: 14. travnja (po starom kalendaru) »Srpske Novine«³², koje su izlazile u Beogradu tri puta nedjeljno,

³¹ Strossmayer stavio mu je adresu na pismo poslano iz Beča 15. kolovoza 1849.: »Banskog povjereništva bilježniku u Osiku« (v. Šišić: »Dokumenti i korespondencija Strossmayerova, sv. I. Zagreb 1933. izdanje Jugoslavenske Akademije.)

³² Saopćenje g. prof. J. Dayrea.

objelodaniše tekst jednog Memoranduma, što ga je Ban upravo austrijskom Česaru, a u kome se govori o ustrojstvu Hrvatske i Vojvodine. Dne 3. svibnja poluslužbene zagrebačke novine »Agramer Zeitung«, smatrajući autentičnim taj dokumenat, prenose ga kao dokaz Jelačićevog slavenskog patriotizma, što ga je neki češki list stavio u pitanje. — Dne 10. svibnja te iste novine poriču autentičnost te »Promemoriae« iako priznaju, da su misli, koje su tamo iznesene, temeljite i opravdane. Ovaj demanti, upravljen isto toliko srpskim koliko i zagrebačkim opozicionalnim novinama (»Slavenski jug« i »Südslawische Zeitung«), koje su takodjer prešampale Memorandum, još dodaje, da se tvrdi, da ga je neki Brlić, koji se izdaje Banovim tajnikom, objavio, te ujedno izjavljuje, da je ovlašten utvrditi, da gore imenovani Brlić nikad nije bio, nije i ne će nikad biti tajnikom Njegove Preuzvišenosti Bana. Dne 5. svibnja (po starom) odgovaraju »Srpske Novine«, da im taj dokumenat nikako nije priopćio g. Brlić, koga oni uostalom i ne poznaju. Dne 7. svibnja isti beogradski list ponovno tvrdi, kako je rečeni Memorandum autentičan i raduje se nad ispraznim nađadanjima austrijske štampe o ličnosti, koja im ga je saopćila. »Agramer Zeitung« pako, nakon što je odapeo još jednu strijelicu na »Südslawische Zeitung« (19. svibnja), objelodanjuje 22. svibnja slijedeći Brlićev ispravak: »U pismu što ga primamo iz Osijeka od g. Brlića, odbija on insinuuaciju, koja mu je učinjena tvrdnjom da bi on bio ma kojim novinama priopćio navodni Banov Memorandum; on još izjavljuje, da se nikada nije služio naslovom Banovog tajnika; te konačno najavljuje, da će osobno otići u Beograd, i ondje sam uz pomoć vlade one države istražiti, tko je mogao saopćiti srpskom listu rečeni Memorandum«. — S druge strane pak saznajemo iz Brlićevog Dnevnika, koji je uvijek savršeno iskren i daleko od svakog uljepšavanja, ma i stilističkog, da je Jelačić 12. svibnja pozvao Brlića na odgovornost radi ove stvari rekavši mu na njemačkom jeziku, da ovu indiskreciju pripisuju njemu. Naš junak živo prosvjedova i obeća, da će dokazati svoju potpunu nevi-

nost. Dne 15. ide opet k Jelačiću radi ove afere, a 17. traži od njega odobrenje za bilješku, što će je poslati glavnom uredniku »Agramer Zeitung«, Stauduaru (i koja zaista izidje u broju od 22, pa tako bude ta stvar izgadjena.³³)

Dne 21. izrazi Brlić Banu svoju želju, da bi ostao u Osijeku, kao tajnik ili komesar županijske uprave; Ban prihvati ovu molbu, te ga dekretom potvrdi u tom novom zvanju. Ovdje ostaje do 20. rujna, osim jednog prekida tog boravka, kad je pošao da posjeti Bana u njegovom glavnom stanu u Titelu (gdje su ga — kako bilježi 16. srpnja — ponovno austrijski oficiri napali kao »revolucionarca«); nakon 20. rujna vraća se u Zagreb, odakle već 1. listopada putuje preko Beča i Praga put Draždjana Gučetiću. Kao politički činovnik u Osijeku radio je na izmirenju sa Magjarima i njihovim pristašama t. zv. »magjaronima«, »kako se Nijemci ne bi mogli koristiti našim unutrašnjim razmiricama« — bilježi on 20. rujna, sasvim u duhu Gučetićevog i Czartoryskovog programa. Njegovi odnosi sa Czartoryskim nisu uostalom nikad prekinuti, kako to dokazuje ovo pismo, što ga

³³ U pogledu ove afere primio je Jelačić pismo predsjednika vlade Schwarzenberga, datirano u Beču 6. svibnja. 1849., u kome ovaj kaže, da dokument, o kojem se radi, nije nikada stigao Caru: »Moram si uzeti slobodu, da Vašu Preuzvišenost tom prilikom upozorim na jednog čovjeka koji, čini se, vrši službu tajnika kod Vas, a koji je u tijesnim vezama sa slavenskom demokratskom strankom u Parizu, kao i sa nekim drugim čuvenim i opasnim osobama. To je klerik Brlić, koji može u svom sadašnjem položaju i odviše lako iskoristiti povjerenje Vaše Preuzvišenosti, jer je on kadar počinuti svaku indiskreciju, kako bi poslužio svojoj stranci«. Jelačićev odgovor od 13. svibnja, prilično je neodredjen: »Otpustio sam svog tajnika Pricu. Klerik Brlić nije nikada kod mene bio u tome svojstvu, niti će ikada biti. To je uostalom mlađ čovjek, koji mi je lično veoma odan, a koga sam upoznao, dok sam bio pukovnik u Glini, gdje je on provodio praznike kod svog uvaženog tetka, a mog nekadašnjeg potpukovnika Šajatovića. Pohodio me je u taboru, a kako nijesam imao sekretara uza se, poslužio sam se njime za neke otpравke. Evo u čemu je naš međusobni odnos. Ne znam kako je Memorandum stigao beogradskim novinama, no naložio sam da se povede stroga istraga.« (Prepisano po prof. Thiem-u; prepis nalazi se u Arhivu Brlić.)

je 5. lipnja sin kneza Adama, Ladislav Czartoryski, poslao Brliću.

»Šaljem Vam ovo pismo prilikom, koja će ga baciti na poštu u Austriji. To je razlog zašto Vam pišem možda i odviše otvoreno.

Dragi prijatelju!

Pišem Vam francuski, kako biste mogli svo pismo pokazati nekima od Vaših prijatelja. Hoću najprije da Vam saopćim, da sam primio Vaše pismo iz Essega (Osijek), koje nas je raža loštilo. Nesrećom je Perczel, koji zapovijeda vojnim zborom, što se bori protiv Slavena, okorjeli Magjar i razbijač (sabreur). Ja znam da on radi bez naloga i da se ne smiju sve pogreške što ih on čini pripisivati Magjarima. Ja mislim da treba mnogo toga oprostiti, kako bi se došlo do tako poželjnoga cilja, kao što je mir s Magjarima; držim u ostalom, da mi Slaveni moramo biti popustljivi prema magjarskim uvjetima (*«faire bon marché des conditions des Madiarses»*), jer smo mi mnogobrojniji, te ćemo ih konačno absorbirati. Osim toga smo u velikoj opasnosti između Rusa i Nijemaca. Konačno ne moram opširnije tumačiti stvar Vama, koji tako savršeno poznate moj tok misli. U pogledu rezultata pouzdam se potpuno u Boga; a želim samo raditi za sreću Poljske i Slavena, koje smatram svojom braćom.

Došao je ovamo Rieger, te sam se s njime upoznao. Jednoć smo sastavili Riegera i ovdjašnje Magjare, među njima i Pulskoga. Dugo smo diskutirali, braneci mi i Rieger Slavene. Evo što je zaključeno: »Nemagjarske narodnosti u Ugarskoj dijele se u dvije kategorije: 1. kompaktne i točno određene narodnosti, t. j. Hrvatska, Vojvodina i Rumunji; 2. nerazvijene i manje kompaktne narodnosti, t. j. Slovaci i Nijemci.

1. kategorija imala bi svoju zagaraniranu autonomiju, a bila bi vezana uz Ugarsku krunu samo federativnom vezom; tek bi se imale učiniti posebne odredbe u pogledu uzdržavanja zajedničke mornarice, izgradnje prometnih puteva i osiguranja slobodne trgovine.

Drugo bi se kategoriji priznala vlastita uprava, čije bi se činovništvo sastojalo od pripadnika njihove narodnosti, pravosudje izvršivali bi domaći suci, bila bi osigurana slobodna upotreba njihova jezika u školama, u upravi i u sudovima njihovih mjesnih ustanova, koje bi odgovarale njihovim običajima, njihovom socijalnom stanju i slobodnom vršenju njihovih vjerskih obreda.

Magjarski bi Sabor morao u službenom i svečanom aktu formulirati gore sadržane izjave, a nemagjarske narodnosti trebale bi primiti ih sa zadovoljstvom i pouzdanjem, te okrenuti svoje oružje i svoje napore protiv zajedničkog neprijatelja. Bila bi dakle i zadaća i interes svih pravih prijatelja slobode u ovom dijelu Europe da podvostruče svoje napore, kako bi se u najkraćem roku postigao ovaj rezultat.«

U ovaj se čas nalazi kod Perczela jedan Poljak, kojega smo mi onamo poslali da pomogne, kako bi se sklopio mir. Vi se možete obratiti na njega, što će Vam olakšati izvršenje zadaće. On je tamo da zastupa slavensku stvar. Javlja nam, da ga je Perczel htio dati imenovati pukovnikom glavnog stožera u njegovom vojnom zboru. Pa dodaje, da je Perczelovo raspoloženje s obzirom na Slavene vrlo dobro, da se isto može iskoristiti, da on želi dovesti do sklapanja mira, te da imade za to potrebite punomoći i konačno da je spreman pristati na razumne uvjete.

Javite nam što radite i šta se dešava s Banovom vojskom. U pogledu njegove ličnosti mi smo zadržali sve naše nade. Ovdje u Francuskoj budućnost izgleda puna opasnosti i obećaje velike događaje; no ništa dobra za nas. Njemačka se sprema, kako izgleda, na veliku anarhiju. Nastojmo da se organiziramo i da to iskoristimo. Primite izraze mog iskrenog prijateljstva.

L. C.«

Nije nikako vjerojatno da je Brlić mogao izvršiti ovu sugestiju Czartoryskoga, te stvoriti izravne veze s onim Poljakom što ga je Hôtel Lambert delegirao k Perczelu »da pomogne sklapanje mira«. Vidili smo, da prilike, a to znači raspoloženje hrvatskoga Bana — nisu za to bile ni najmanje podesne.

Stigavši u Beč, na putu u Dresden, nadje Brlić tamo jedan Gučetićev »manifest« (Brlić ga tako naziva, vjerojatno radi patetičnog karaktera ovoga pisma), sastavljen na francuskom jeziku. Kako je Gučetić taj austrijski otpravnik poslova kod saskoga kralja, bio vatreni Slaven, govori on u tom pismu o slavenstvu u riječima punim nadahnuća: »Od Arhangeljska do Dubrovnika probudio se veliki slavski rod: on traži svoje mjesto pod Suncem«. — »Staru« i »iscrpljenu« Europu Slaveni treba da regeneriraju: »i tkogod zna predviditi povijesne događaje ne sumnja ni časa da je došao dan gdje je konačno slavenski duh pozvan da vodi glavnu riječ u »ovoj eri«. Prelazeći s ovih općenitih misli na konkretne stvari zagovara Gučetić, kako bi se poslužilo razvoju kršćanske misli medju Slavenima i pripojilo pravoslavlje katolicizmu, da se u Francusku šalju mladi Slaveni, koji će se spremati za izvršenje ove zadaće t. j. ujedinjenje Crkava. Gučetić, koji je u ostalom o tome već pisao Brliću u Osijek, drži da bi bilo dosta, kad bi se za tu akciju imalo na raspoloženju 20 do 30

tisuća franaka. Prošavši kroz Prag gdje je posjetio Palackoga, zadrži se Brlić u Drazdjanima (Dresden). — Na povratku zadrža se 3 dana, dne 20. listopada, zaustavi se u Beču gdje posjeti Šafařika. Vrativši se u Zagreb, ostade tamo preko zime. Od njegove djelatnosti, koja je i u ovom razdoblju zanimljiva, spomenimo pokušaj, da se osnuje jedan modni žurnal: ideja je potekla od Skendera Fodroczy-a koji se na njega obratio, vjerojatno jer je Brlić bio poznat radi svojih putovanja, a poglavito što je bio u Parizu. Brlić bilježi dne 15. siječnja 1850. da je o toj stvari pisao Cyprien Robertu, koji je tu zadaću povjerio Lubomirskom, a odgovorio je Brliću tek na drugo pismo. Taj je odgovor Cyprien Roberta sačuvan u Brodu: profesor slavenskih jezika na Collège de France, koji možda nije baš najpodesniji za ovakovu misiju, izvinjava se da se »nitko i ni za kakovu cijenu ne će da obveže slati Vam »mode-bilder« (sic.), što ih Vi tražite. Vele mi da bi Vam te slike mogle poslati samo bečke knjižare, putevima, koji su im poznati, i to tako da ih kao za sebe zatraže od svojih pariških dopisnika«.

Dne 27. veljače podje u Beč s deputacijom hrvatskih plemića zemljoposjednika, s ciljem da zatraže od vlade naknadu za štete koje su im nastale ukinućem kmetstva.³⁴ Tako je imao priliku da se sastane s ministrom Kulmerom (koji je još uvijek bio neraspoložen prema Brliću kao »revolucionarcu«, što je, kako izgleda ovoga dosta smetalo),³⁵ biskupom Strossmayerom i Banom Jelačićem. Prije svog odlaska, dne 13. travnja imao je posljednji razgovor s Banom, koji se vodio na hrvatskom jeziku i vrlo prijateljski: a li

³⁴ Peticija, što ju je sastavio Brlić predana je Cesaru dne 8. ožujka 1850. prigodom primanja skupne delegacije.

³⁵ Pod datumom 1. ožujka 1850. bilježi Brlić, kako je Kulmer rekao Banovu bratu Karlu, da se Brlić borio na barikadama u Pragu, te da je on revolucionarac, pa ga je upitao zašto su ga hrvatski plemići uzeli u svoju delegaciju; kasnije je Karlo Jelačić upitao Brlića, iako mu nije priznao taj razgovor s Kulmerom, da li je on zaista bio u Pragu za vrijeme pobune protiv Windischgrätza, na što mu Brlić odgovori da jest, ali ga umoli neka to nikome ne kaže i uvjeravaše ga, da će biti uvijek protiv Windischgrätza.

ipak nije više bilo govora o političkoj misiji kao god. 1848., iako ga je Ban pozvao da mu češće piše. Troškove puta predujmio je Strossmayer.³⁶

Putovao je preko Krakova, Breslave, Berlina, Hamburga, Hanovera, Kölna, Aachena, Liège-a (10. svibnja), Bruselja (od 17. svibnja do 10. lipnja; tu je detaljno opisao u svom Dnevniku ovaj boravak, koji je bio posvećen poglavito studiju pravnih i vjerskih ustanova, posjetima poljskih krugova, poimence Skrzyneckoga, te francuskog konzula Montigny-a), i Ganda, te stiže u Pariz dne 11. lipnja 1850.

Drugi je Brlićev boravak u Parisu bio silom prilika posvećen više ličnom njegovom proučavanju nego li radu na širokim političkim planovima. On ga ipak iskorišćuje, da obnovi svoje stare veze i da poveže nove, baveći se uz to mnogo manje revolucionarnim poslovima. To ipak ne znači, da taj drugi njegov boravak, što ga on po svom običaju bilježi iz dana u dan, nije interesantan. Mi ćemo ga dakle prikazati kronološki prema tim bilješkama u intimnom Dnevniku Brlićevu, te ćemo naš prikaz nadopuniti pismima, što ih je on pisao iz Pariza Jelačiću i jednim zagrebačkim novinama, koje su bile glasilo — *signum temporis!* — hrvatske opozicije.

Ovaj puta je Brlić odsjeo u »Hôtel des Hautes-Alpes«, no ne bilježi u kojem dijelu grada. Odmah nakon svog dolaska polazi k Lamartine-u, ali ga ne nađe kod kuće. Toga dana još bilježi: »Divan sam imao dojam kod ulaza u Pariz, samo me jedno zabrinjuje i uznemiruje: da ne ću imati dosta novca.«

Dne 12. lipnja javlja se kod kneza Adama Czaroryskog, koji ga zagrlj stavljaajući mu razna pitanja, na koja u isti čas i sam davaše odgovor, tužeći se da nema ništa ni dobra ni stalna — na što mu naš junak odvrati: ništa stalna, osim domoljubnih osjećaja, koji se ne mogu mijenjati! No već sutradan i sâm priznaje

³⁶ Njegovu putnicu, sa hrvatskim i latinskim tekstom, potpisao je u ime Hrvatskoga Bana Jelačića Banov zamjenik Lentulaj, te ona nosi datum 21. veljače, a francuski vizum ambasade u Beču od 10. travnja 1850.; nalazi se u Arhivu Brlić.

svoj očaj Cyprien Robertu, te ga ovaj mora tješiti perspektivom ruskog preporoda. Kod Bilcocque-a ga upita jedan činovnik turskog poslanstva, koji je slučajno tamo bio, da li je njegov prošlogodišnji boravak u Parisu bio služben, na što mu Brlić daje negativan odgovor uz dodatak, da je ipak bio u vezi sa Banom. Istoga dana nalazi se i kod gdje. de Bury,³⁷ koju će u buduće gotovo dnevno posjećivati; ne bilježi tko ga je kod nje uveo.

Već 15. lipnja prima ga Drouyn de Lhuys u audienciju, te mu Brlić priča o svojim putovanjima: u Banov tabor, pa poslije toga po Hrvatskoj, gdje postoji veliko nezadovoljstvo radi uvođenja njemačke uprave. Na pitanje ministrovo šta će se iz toga razviti, odgovara Brlić da ne zna, ali da su oružane snage svagdje potisnule suprotne sile. Razgovor se produžio, te ga ministar upita za njegovo mišljenje o Njemačkoj, na što mu Brlić odgovori da se ona po njegovom mnijenju ne može ujediniti, a svrši se razgovor ministrovim pozivom, da ga Brlić ponovno posjeti. Istoga dana podje Brlić ponovno u stan Lamartineov, pa ne našavši ga kod kuće — toliko bijaše njegovo divljenje velikom pjesniku, da si je sa njegovog pisaćeg stola uzeo kao uspomenu dva pera! Ostavi mu svoju posjetnicu i jedno pismo Pavišićevo, vjerojatno preporuku. Istoga dana pripovijeda on kod Czartoryskoga njegovom sinu Ladislavu i nećaku grafu Zamoyskom, što je sve radio od ožujka 1849.: svoj boravak kod Bana, osobito

³⁷ Gospodja Henri Blaze, rođj. Marie-Pauline-Rose Stewart, potiče iz stare škotske obitelji, započela je svoju književnu karijeru već sa 18 godina stanovitim brojem književnih članaka i novela, koji su odštampani u »Revue des Deux Mondes« i u »Revue de Paris«, pod pseudonimom Arthur Dudley i Maurice Flarsan. Godine 1851. izdade pod svojim imenom knjigu: Voyage en Autriche, en Hongrie et en Allemagne pendant les événements de 1848 et 1849. (Charpentier, 1851, in-12°), čija glava XXII. nosi naslov »Hrvatska i Jelačić« (Croatie et Jelačić). Ovo je putovanje učinila zajedno sa svojim suprugom Ange Henri Blaze, nazvanim Blaze de Bury (v. Grand Dictionnaire Universel du XIX.è siècle, par P. Larousse, Paris, 1863, et Grande Encyclopédie, Lamirault et Cie, Paris). Brlić bilježi, da mu je 19. lipnja Desprez rekao, da je gdja de Bury barunica samo u svojoj mašti.

26., te se ovaj zanimaše za stare samostane u Hrvatskoj (Topusko), no i za momentanu političku situaciju, a Brlić mu dade željene informacije. Bilcocque mu pročitao svoj govor, što ga je držao u Parlamentu, a Brlić mu svrati pažnju na položaj u Bosni, u kojoj je on htio da primi službu, kako bi pobijao ruski uticaj; to je toliko zainteresiralo Bilcocque-a te ga ovaj zamoli, da mu to napiše. Dne 27. podje u pratnji Terleckoga k Bystrzonowskom, gdje se raspravljalo o mogućnosti revolucije u Hrvatskoj u roku »od 3—4—10 godina«. Dne 29. ode u posjet Guéraultu,⁴²) za koga mu je Bilcoque dao još 28. preporučno pismo gdje ga predstavlja kao »prijatelja Bana Jelačića« koji želi »upoznati Paris i naše istaknute ljude«. Govoreći i tu o revoluciji, koja bi mogla izbiti za dvije godine, veli Brlić Guéraultu da se Hrvati ne će više pravdati s Mađarima, a da su to činili u prošlosti kriv je Kossuth, koji nije političar nego samo govornik.

Slavist Cyprien Robert, s kojim se sastao još istoga dana, tuži mu se na apatiju Južnih Slavena i na to da ga oni ne pomažu materijalno, Brlić pokušava objasniti mu to siromaštvom njihovim, ali mu ne uspije uvjeriti Roberta, koji je tvrdio da doprinosi žrtve o kojima nitko ne vodi brige. Toga dana primi ga i nadbiskup Mgr. Sibour, koji se sjeti njihova prijašnjeg poznanstva i ljubazno ga primi. Brliću se čine njegove misli o autokraciji liberalnima. Dne 30. pregleda Brlić letimice kod gdje. de Bury engleski prevod knjige o mađarskom ratu, koji je trebao da izađe štampom.

Dne 1. srpnja posjeti ju na ladanju, u Montmorency, a 2. ponovno pokuša naći Drouyn de Lhuysa, koji je međutim bio otputovao u Englesku. Dne 3. nalazi se u odveć optimističkom raspoloženju uslijed nekih dekreta bečke vlade, a poglavito uslijed povratka Jelačićeva u Zagreb, što ga sasvim izvan-

⁴² Guérault (Adolphe), francuski publicista, francuski konzul u Jassy-u god. 1847., svrgnut za februarske revolucije (Handelsman, op. cit. p. 3, spominje dva Guéraultova izvještaja iz Jassy-a, od 10. i od 14. travnja), urednik novina »L'Industrie«.

redno obrađuje. On saopći te svoje optimističke utiske redom: Circourtu (koji mu zahvali za pismo), Lerminieru⁴³) (koji mu se čini reakcionarnim) i Montalembertu. Dne 5. uvede ga Blaze de Bury k Emilu Girardinu.⁴⁴) Brlić mu učini kompliment u pogledu ideja što ih zastupa »La Presse«, te mu reče da se i u Hrvatskoj taj list čita i cijeni. To je bilo dosta, te Girardin poče da mu izlaže svoje misli o potrebi jednakosti imutaka i o drugim socijalnim reformama. Kad su prešli na Austriju reče mu Brlić, da se Austrija drži isključivo stranom pomoći, jer da je slaba i podrovana nezadovoljstvom protiv centralizma i germanizacije. Kad su se opraštali, ostao je Girardin sjediti, pa još i to bilježi Brlić, da Emile de Girardin govori s vidljivom nasladom, opširno i »profesorski«, te i da škilji. Još istoga se dana sastane s poljskim pjesnikom Mickiewiczem, koji se zanosio proročanstvima o dekadenciji Zapada, kome fali slavensko srce.

Dne 6. srpnja primi Louis Napoleon Brlića u palači Invalidâ. Razgovor se vodio o odnosima Hrvata s austrijskim Dvorom, o odnošaju koji postoji između nadvojvodkinje Sofije i Jelačića, a za koji Brlić ustvrdi da je prijateljski, a ne intiman, o naklonosti Cesarevoj prema Jelačiću, što izgleda da je začudilo Predsjednika, jer je upitao za uzroke. Brlić na to naglasi snagu hrvatskog nacionalnog osjećaja, prikaže mu ulogu što ju igra Zagreb, situaciju Slavena u Turskoj i položaj u Austriji, antagonizam između Schwarzenberga i Metternicha, spletke Sofije, koja se savjetuje s jednim i sa drugim, te zadovoljštinu koja je dana Hrvatima; u vezi s time primijeti Brlić,

⁴³ Lerminier (Brlić ga piše i Lherminier) Jean-Louis-Eugène (1803.—1857.), godine 1831. profesor komparativnog zakonodavstva u Collège de France, bude god. 1838. imenovan izvijestiteljem u kabinetu Molé, te uslijed toga 1838. prestade predavati; glasoviti govornik i autor mnogih pravnčkih djela, suradnik »Revue des Deux Mondes«.

⁴⁴ Osnivač lista »La Presse« (1836.), koji je najprije podupirao kandidaturu Louis Napoleona za Predsjedništvo Republike, a kasnije je bio u opoziciji protiv njega optužujući ga da pravi kontra-revoluciju. Godine 1850. bio je izabran u kotaru Bas-Rhin zastupnikom za Zakonodavni Sabor.

da mu je nepoznao, na koji ju je način Jelačić postigao. Napoléon primijeti, da se to možda desilo posredstvom Rusije, na što Brlić odgovori da bi naprotiv Car Nikolaj najradije vidio da apsolutizam općenito zavlada i da on ne podupire Jelačića. Izjavi svoju sumnju u pogledu ostvarenja jednog centralnog austrijskog parlamenta, uslijed općeg nezadovoljstva i slabosti Austrije. Nakon što je govorio još o popularnosti grofa Nugenta i o njegovim nedaćama u bitkama kod Kaniže i Sombora, oprostí se Brlić, a Napoleon ga pozove da dodje opet i upita ga, da li je njegova misija diplomatska, na što mu Brlić odgovori: »Nije, no njezin je cilj studij organizacije na Zapadu«.

U okvir tog programa studija ulazi i predmet posjeta što ga je Brlić istoga dana učinio Montalembertu, kod koga je bilo govora o raznim francuskim zakonima; na kraju tog posjeta izjavi Montalembert želju da dobije jednu dobru etnografsku kartu Austrije i pošalje svoje pozdrave Jelačiću. Dne 10. srpnja predstavi ga Terlecki vojvodi de Cadore,⁴⁵⁾ koga Brlić nastoji uvjeriti, kako bi se rad Terleckoga, za koji se vojvoda zanimao, morao protezati više na Slavene u Turskoj i Austriji nego na one u Rusiji. Czartoryski i Bystrzonowsky također se interesiraju za to pitanje, a o njemu Brlić vodi razgovor i sa dva francuska diplomata Corcelles⁴⁶⁾ i Lagrené.⁴⁷⁾ Corcelles mu dapače obeća da će o toj stvari pisati Svetoj Stolici. Izvan svoje političke aktivnosti sastao se Brlić tog istog dana sa grofom Alfredom de Montebello, glasovitim tvorničarom šampanjca, kojemu ga je preporučio Bilcocque, i sa kojim se razgovarao o fabricaciji šampanjca u Hrvatskoj; razumije se, da se ta zamisao svidjela tom djetetu vinorodne brod-

⁴⁵ Duc de Cadore (Champagne, Louis-Alix Nompère de) 1796.—1870., pair do god. 1848.

⁴⁶ Corcelles (Claude-François-Philibert Tircuy de), narodni zastupnik god. 1848., više katolik nego liberalac, škole Montalembertove, ponovno izabran u lipnju 1850.

⁴⁷ Lagrené (Theodore-Marie-Melchior-Joseph de), diplomat, odpravnik poslova u Rusiji (1828.), poslanik-ministar u Grčkoj (1835.—45.), pair 1846., te narodni zastupnik za Somme-u god. 1849.

ske krajine, te je on dapače za nju velikodušno obećao potporu Bana Jelačića! Slijedećih dana, od 12. do 18. »produbi« on ovaj projekt time, što podje da lično vidi vinograde u Champagni i podrume u Espernay-u, prošavši usput kroz Reims i Châlons.

Dne 19. srpnja ponovno ga primi Louis Napoléon, Girardinovim posredstvom. Razgovor se vodio o različitosti austrijskih naroda, o mađjarskim nadama u pogledu jedne nove revolucije, te o nemogućnosti da se Austrijsko carstvo održi, jer je sastavljeno od raznih narodnosti. Napoléon počne govoriti i o Furlandiji, u kojoj je imao svoje zemlje. A onda — kao u svim prijašnjim razgovorima — o nadvojvodkinji Sofiji, o Metternichu i o Schwarzenbergu. »Kad bi Car Napoléon — reče Brlić — sa svojom invazijom, a umolih ga da mi oprostí ovaj izraz, kad bi sad Napoléon došao (t. j. u Austriju) bolje bi ga primili. U njegovo doba nisu ga shvatili, isto tako kao što nije bio shvaćen ni Car Josip II. Austrijski«. Napoléon mu ponudi cigaru i povjeri mu, da je Chojeckom (koji je bio protjeran iz Francuske), dao jedno pismo za Sulejman-pašu u Egiptau, te se ujedno zanimao ponovno za njegov put. Istoga dana oprostí se Brlić sa starim Czartoryskim, koji ga upita da li je već stvorio odluke u pogledu svoje buduće karijere, na što mu Brlić odgovori, da ima uvijek mogućnosti bilo da postane svećenik, bilo da svrši pravo. Knez Adam mu dade još i adrese svojih sinova u Londonu. Prije svog odlaska posjeti Brlić Girardina, Bilcoccue-a (kome dade bilješku o položaju u Bosni), te gdju. de Bury u Montmorency-u (tu provede dva dana u šetnjama po šumi i u čitanju Tassa i Dantea; — »barunica je puna ljubavi i dobrote, koju joj obećah uzvratiti kad dodje u našu zemlju«, bilježi on), te otputuje 22. u Calais, a 23. preko Dowera u London. Njegov londonski boravak ne ulazi u okvir ove naše studije, premda nije manje zanimljiv. Stoga samo spominjemo, da je trajao do 7. rujna, a da se nakon toga Brlić, putujući opet preko Bruxellesa, Basela, Bellinzona, Italije, Trsta i Ljubljane, vratio u Zagreb dne 7. listopada 1850.

S tog drugog putovanja Brlićevog sačuvana su nam tri njegova pisma upravljena na Jelačića: iz Bruselja (Bruxellesa), početkom lipnja 1850., iz Pariza (u srpnju) i iz Londona (bez datuma). Iz Belgije mu saopćuje svoje povoljne utiske što ih je u njemu izazvao dodir sa doista liberalnim i u istinu konstitucionalnim ustanovama te zemlje, kao i radost nad time, što je čuo mnoge ličnosti hvaliti Bana, među njima i negda poljskog, a sad belgijskog generala Skrzyneckog. — Iz Pariza mu najprije čestita na carskim patentima,⁴⁸ koji će, ako budu dobro primijenjeni, moći poslužiti osnovicom za razvoj prosvjete među Južnim Slavenima. Zatim mu daje prilično mračnu sliku o političkom položaju u Francuskoj: duboki jaz među strankama, reakcionarna evolucija vlade, koja povećava socijalističku opasnost, potpuna politička nesposobnost, nemoralnost i dekadencija Louis Napoléona, tog malo vrijednog potomka Napoleonovog. On sam priznaje da je to mišljenje dobio iz opozicionih krugova, među kojima se nalaze i lica kao što su Victor Hugo, Girardin, Arago i t. d. No istovremeno odaje on poštovanje plemenitom i radinom duhu Francuza, njihovim sudovima, njihovoj crkvi i — last but not least — njihovom vinogradarstvu, što ga je imao priliku upoznati na licu mjesta u Champagne-i. Iz Londona usuprot saopćuje on Banu u glavnom svoje prve dojmove i — valja reći — svoje integralno divljenje engleskim ustanovama.

*

Politička orijentacija Gajevih novina promijenila se nakon što je u lipnju 1849. od njih otišao njihov

⁴⁸ Carski patent od 7. travnja 1850., koji potvrđuje zakone, što ih je izglasao Hrvatski Sabor god. 1848. i ustanovljuje ustavni položaj Kraljevina Hrvatske i Slavonije sa Hrvatskim Primorjem, te gradom Rijekom i njenim kotarom u okviru Carevine; Carski patent od 7. svibnja 1850. o organizaciji Hrvatsko-slavonske Vojne granice i Srpskog banata; te dekret Ministarstva unutrašnjih poslova od 12. lipnja 1850. o organizaciji političke uprave u Hrvatskoj i Slavoniji (v. Stephan Pejaković: *Aktenstücke zur Geschichte des Croatisch-slavonischen Landtages*, Wien 1861., pp. 229—239 i 233).

glavni urednik Šulek⁴⁹ te prešao u uredništvo »Slavenskog juga«, koji je bio zabranjen 11. veljače 1850., ali je nastavio svoje izlaženje pod imenom »Jugoslavenske Novine« (od 8. travnja do 13. prosinca 1850.); tim novinama slao je Brlić svoje dopise iz inozemstva, osobito i zato jer se slagao s idejama tog opozicionalnog glasila, premda je u isto vrijeme ostao u dobrim odnosima i s Jelačićem. U takovoj situaciji bio je dakako na mjestu stanoviti oprez, pa je valjda to razlog zašto ovi njegovi dopisi ne nose više njegova potpisa. No pomoću njegova ličnog Dnevnika nije ih nikako teško identificirati.

Dne 23. svibnja i 5. lipnja donose »Jugoslavenske Novine« njegova pisma iz Bruselja, u kojima naglašava, da Belgija imade četiri sveučilišta, a u Zagrebu da ne će otvoriti sveučilište za zemlju koja broji 3 do 4 milijuna stanovnika! Dne 20. i 21. lipnja (datirano u Bruxellesu 7.) ponovno podcrtava kako valja raditi na razvijanju prosvjete, jer su prošla vremena da se vodi rat. Dne 26. lipnja izlazi na prvoj stranici, bez naslova, već njegovo pismo od 14. iz Pariza. U njemu upozorava Brlić na Desprezove članke, koji su izašli u »Revue des Deux Mondes« i najavljuje njihovo izdanje u dva sveska. Cyprien Robert izdaje i nadalje list »La Pologne, journal slave de Paris«, te je doista šteta da te novine nemaju dozvole ulaska u Austriju. Robert ne drži više svoja predavanja u Collège de France.

List »Ligue des peuples«, nasljednik »Tribune des peuples«, koja je bila zabranjena, a njen urednik Chojecki, koga su poznavali svi učesnici Slavenskog kongresa u Pragu, bio osuđen na 10 mjeseci zatvora i gubitak svog francuskog državljanstva, piše o položaju u Hrvatskoj i zagovara mađjarsko-hrvatsko izmirenje. Predstojnik policije Carlier (prozvan »Francuski Haynau«) nemilosrdan je prema svim

⁴⁹ Vidj životopis Šulekov od J. Torbara (Ljetopis Jugoslavenske Akademije, 1869.), kao i tri neobjelodanjena Šulekova pisma Brliću, od 2. travnja 1849., 1. srpnja 1849. i 27. ožujka 1850. Iz ovog posljednjeg proizlazi, da je Brlić, koji je tada boravio u Beču, radio na tome da ishodi dozvolu za nove novine, koje bi imale zamijeniti »Slavenski Jug«, što je bio zabranjen.

slavenskim emigrantima te ih je već preko 1000 izagnao iz Pariza. Carlier je također zabranio »Société Slave« (Slavensko društvo) u Parisu. Usljed toga su se Poljaci morali pritažiti, ali imade među njima i takovih, koji imaju dobro zaledje i kojima Carlier ne može ništa. Za sada je sve mirno, ali sam Bog zna što se sve može desiti. Hrvati treba stoga da upotrebe ovo vrijeme kako bi se spremili te ih ne bi zatekli događaji, kao ono godine 1848., kada su pokazali svoju političku neiskusnost i svoj preveliki revolucionarni žar. U svom pismu od 25. lipnja, koje je objelodanjeno 5. srpnja, piše Brlić ponovno o progonima, što ih organizira Carlier, pa onda dalje prelazi na opći položaj slavenske stvari u Francuskoj. Tuži se da Slavene svijet malo pozna. Cyprien Robert govori dosta dobro »naški« i čita naše knjige. No Francuzi se uopće vrlo malo zanimaju za strane jezike. Još jednoč piše o Operi (Le Prophète) i o Comédie Française (»Rachel recitira i glumi kao božica.«) — »Imade ovdje mnogo stvari, što bi ih mi trebali naučiti, ali »cum grano salis«, osobito na polju znanosti, materijalnog napretka, književnosti, izvanredne sudske organizacije i zakonodavnih ustanova«. — U pismu odštampanom 9. srpnja raspravlja opet o položaju u Francuskoj i o strogim mjerama protiv emigranata, a u pismu objavljenom 19. srpnja (datirano 12.) piše ponovno o unutrašnjoj francuskoj politici, o borbi između reakcionaraca i demokrata, spominje Thiersa, Girardina i Guizota, te svršava s ponovnom opomenom svojim zemljacima da dobro iskoriste vrijeme mira. Dne 31. srpnja prenose »J. N.« iz »Slovana« prikaz one Desprezove knjige, što ju je Brlić već prije bio najavio, a koja je izašla pod naslovom »Les Peuples de l'Autriche et de la Turquie« (Narodi Austrije i Turske). — Dne 17. kolovoza izlazi sa zakašnjenjem posljednji dopis A. T. Brlića iz Francuske, o vinu u Champagne-i, s ovom opaskom uredništva: »Primili smo od jednog našeg domoljuba, koji putuje po Francuskoj, slijedeće pismo u kome se opisuje priredjivanje dobrog šampanjskog vina, pa nam se čini da bi se naši ekonomski mogli njime okoristiti«. Slijedeće

pismo, koje je bilo objelodanjeno 28. kolovoza poslano je iz Birminghama, pa nas stoga u okviru ove radnje ne može zanimati.

*

Vrativši se još uvijek pun vatrenog domoljublja u Zagreb, dade se Brlić na kulturno djelovanje, koje je imalo zamijeniti političku aktivnost, što je bila zabranjena ili u najmanju ruku vanredno otežčana uslijed novog apsolutističkog režima. Ta nemogućnost svakog političkog djelovanja mora da ga je presenetila odmah po njegovom povratku, jer već 16. listopada bilježi u svom Dnevniku, da je pisao Bilecque-u »u pogledu službe u Turskoj«. O tome nam manjkaju detalji, no ne ćemo možda pogriješiti, ako ove planove dovedemo u vezu s onim što su kasnije tvrdili izvještaji bečke policije, t. j. da je Brlić tražio službu u Bosni u svojstvu savjetnika ili povjerenika za kršćane. To se podudara i s njegovim planovima o sjedinjenju Crkava, jer se ostvarenje tih planova imalo započeti baš u Bosni.

Ovo religiozno djelovanje promatrano s dva gledišta: s katoličkog i slavenskog, bilo je u toku idućih godina glavnom temom dopisivanja između Brlića, Terleckog i Gučetića. U Arhivu obitelji Brlić u Brodu nalazi se 5 pisama abbé Terleckoga, iz godina 1850.—1852., koja su sva pisana francuskim jezikom. Terlecki u njima piše (18. listopada 1850.) o odboru koji upravlja njegovim djelom, o katoličko-šizmatičkom zavodu, što bi ga on htio osnovati u Parizu i za koji bi trebao novaca. Konačno završava: »Govorite o tome sa Mgr. Strossmayerom«. U pismu od 29. svibnja 1851. piše mu o instituciji abbé Lamennais-a,⁵⁰⁾ te nastoji da bi u nju ušli mladi Hrvati, zanima se za grčko-katolički seminar u Zagrebu i za biskupa Smičiklasa: »recite mu da se sa zahvalnošću sjećam njegove dobrote prema meni u Zagrebu« (gdje je Terlecki bio god. 1848.). Premda je oduševljeni Slaven

⁵⁰⁾ Abbé Jean-Marie-Robert de Lamennais, brat filozofa, osnivač (god. 1820.) Instituta »des Frères de l'instruction chrétienne« (Braće kršćanske pouke), generalni vikar Saint-Brieuc-a.

ipak čini rezerve u pogledu ideje o jednom zajedničkom slavenskom jeziku, što ju razvija Brlić, te smatra tu ideju nemogućom i opasnom. — »Uvedimo jedan zajednički slavenski jezik u bogoslužju, nastojmo da stvorimo jedan zajednički pravopis, tako da svi Slaveni uzmognu čitati i razumjeti književno djelo, bilo ono pisano ma u kojem slavenskom narječju; to bi bio jedan napredak u književnosti i ujedno stvar, koja mi se čini provedivom. Ja sa svoje strane želim, da se svi slavenski jezici razvijaju i jedan drugog pomažu«. Ono čega se Terlecki bojao, bila je opasnost od dominacije ruskoga jezika. Piše mu dne 28. svibnja 1851. samo u kratko, pa opet 10. listopada 1851., gdje mu javlja, da je izvršio ono što ga je umolio Brlić (koji je u međuvremenu postao tajnikom Matice Hrvatske) u pogledu rukopisa Gundulićevog »Osmana« u Parizu, no o čemu ga je Mickiewicz uvjeravao »da nemaju ništa od svega toga«. Dne 18. veljače 1852. moli Brlića da izrazi Mgr. Strossmayeru njegovu hvalu za dar što ga je Strossmayer dao za njegovo djelo u Parizu: »G. vojvoda de Cadore, knez Czartoryski i g. Orehov,⁵¹⁾ kojima sam o Vama saopćio novosti i pozdravio ih u Vaše ime, pozdravljam Vas.«

Još više imade pisama Gučetićevih Brliću, što su sačuvana u Brodu: ima ih između 1850. i 1852. ukupno petnaest; dvanaest na francuskom, a tri na hrvatskom jeziku, od kojih su prva pisana iz Draždjana (Dresden), a kasnija iz Rima, gdje Gučetić boravi kao savjetnik poslanstva kod Svete Stolice. Ta pisma, koja su od velike važnosti za hrvatsku povijest nijesu još izdana, a mi im ovdje možemo naznačiti samo općeniti sadržaj u nekoliko citata. Evo kako Gučetić piše svom mladom prijatelju, koji se u to vrijeme

⁵¹⁾ Isti taj D. K. Orehov, poljski emigrant, piše mu francuski iz Pariza, dne 2. ožujka 1850., te mu saopćuje da je raspuštena Société Slave (Slavensko društvo) u Parizu, kao i to da je grof Krasinski, pokušao osnovati drugo, koje bi bilo čisto literarno i ne bi se bavilo politikom. Orehov mu također saopćuje dolazak Riegerov i boravak u Parizu srpskog kneza Miloša, koji je tamo izdao jednu francusku brošuru o povijesti Srbije (v. F. Bučar, Poljaci i Hrvati, 1849.—50., Obzor, 25. ožujka 1935.).

nalazi u Bruxellesu, prilikom svog drugog putovanja: »Vi znate da je već davna moja zamisao približiti naše ljude katoličko-rimskoj civilizaciji zapadnih i južnih rasa; to je jedini način da se istrgnu i očuvaju od moskovske surovosti i njemačke podlosti. Siguran sam da će Vam ovo putovanje biti od bitne koristi — jer ga niste poduzeli, kao ono prvo, puni iluzije i nada, već u bolnim mislima na naša razočaranja, naše nevolje i naše pogreške.« (iz Draždjana, 24. svibnja 1850.) »Malo po malo treba razvijati naš karakter u pravcu moralne neovisnosti, proučavati držanje drugih naroda, gojiti naš jezik ne samo u »piesmama« nego ga razvijati ozbiljno, te ni časka ne počivati u dosljednoj, zakonitoj i moralnoj borbi protiv našeg jedinog i smrtnog neprijatelja — bečkog germanizma....« Pjevati treba svakog dana naizmjenice s Magjarima »Mea Culpa«. Nikada ni trena ne vjerovati u iskrenost Švaba iz Beča prema nama, ma u čem to bilo.« (Draždjani, 21. kolovoza 1850.) Gučetić preporuča, da se uči francuski, talijanski i slavenski jezici, jer će to biti orudje protiv »vražjeg utjecaja« (germanstva): »Baza neka je klasična i kršćanska«, piše on 31. prosinca 1850. iz Draždjana. U g. 1852., 8. i 18. svibnja, uvijek još iz Draždjana, piše o odredjivanju »našeg prijatelja Montigny-a« francuskim konzulom i diplomatskim agentom u Beogradu, te najavljuje, da bi on tom prilikom imao proći kroz Hrvatsku, da posjeti biskupa Strossmayera; no ovaj se plan na veliku žalost Gučetićeve nije ostvario, jer je u zadnji čas Montigny imenovan na jedan položaj u Španiji (Coruna).

Napustivši politiku, smjesti se Brlić u Zagrebu i posveti se još većma književnom radu. — Nakon Vrazove smrti bude imenovan tajnikom kulturnog društva »Matica Hrvatska«, te kao takav uređuje VIII. knjigu »Kola«, glasila tog društva, koja bude štampana 1851.

U toj knjizi imade mnogo tragova njegovog boravka u inozemstvu. On objelodanjuje nekoliko fragmenata iz Lamartinovog: »Voyage en Orient, Bulgarie et Serbie« (Put po Istoku, Bugarskoj i Srbiji)

sa svojom bilješkom, u kojoj tumači kako je Lamar-tine jedan od najslavnijih ljudi onoga doba kao fran-cuski pjesnik, historičar i državnik, te podsjeća či-taoce, da je već 1848. preveo u časopisu »Danici« (br. 39.—41.) Lamartinova opažanja o Srbiji. U ru-brici »Bibliografija« daje pregled čitavoga niza knjuga i brošura o Revoluciji od 1848.-49. na njemačkom, poljskom a i na francuskom jeziku. Tu nalazimo brošuru grofa Teleky-a »magjarskog odaslanika kod Francuske Republike«, pod naslovom »La Hongrie aux peuples civilisés« (Magjarska civiliziranim na-rodima), koja na Hrvate svaljuje odgovornost za rat od 1848., te je mnogo naškodila Hrvatima u Francu-skoj, pa i u Engleskoj i Njemačkoj, jer je bila preve-dena. — »Ipak Magjari nisu imali koristi od svojih laži i svojih kleveta, već su pali kao žrtve svoje za-slijepljenosti i onih uvreda, što su ih nanijeli prirod-nim pravima i napretku čovječanstva.« U istom nizu predmeta, premda iz ranijeg doba, prikazana je i brošura »Sur la Serbie« (Paris, 1845.), kojoj je autor Bystrzonowski, suradnik kneza Czartoryskog, a spa-da među Brlićeve poljske prijatelje.

Kao tajnik Matice imao je Brlić okapanja sa vla-stima, točnije — s austrijskom policijom, koja ga je nadzirala još od njegovog prvog »revolucionarnog« boravka u Parizu. — Tako nastaje afera sa brošurom na hrvatskom jeziku, koja je sadržavala Brlićeve članke »Kratka Uspomena godine 1848 i 1849.« te »Nijemština i Savjanstvo«, koju je Brlić izdao nakon što je odbor Matice Hrvatske odbio da preuzme od-govornost. Plaćeni podkazivač austrijske policije Stauduar, urednik poluslužbenog organa »Agramer Zeitung«, preuze da obavijesti zagrebačku policiju i ministarstvo u Beču. Brošura bude zaplijenjena, a na Brlićev rovaš budu još zapisani i članci poslani iz Pariza pod šifrom Kazimir B.⁵²)

⁵² Vidi dvije verzije te afere u Dnevniku A. T. B. jedna iz 1850., a druga opširnije pisana 1860. Isto tako prepis Staudua-rove dostave Ministarstvu policije u Beču. Taj se prepis Dra. Thiem-a nalazi u Arhivu Brlić. — Iz toga vremena potiču i dva pisma Brliću od Nikole Tommasea, kojega je Brlić upoznao u Parizu, jedno od 7. ožujka, a drugo od 4. srpnja 1851., oba iz

To međutim nije bio prvi susret Brlićev s austrijskom policijom. Već ga 30. travnja 1849. jedan anonimni dopis prijavljuje bečkim oblastima, da posjećuje demokratske klubove u Parizu, zatim da je u vezi sa Czajkowskim, Czartoryskovim agentom u Carigradu, kao i sa srpskim ministrom Garašaninom i njegovim pariškim agentom Herkalovićem. Barun Nordberg podnosi Schwarzenbergu lično izvještaj 6. svibnja 1849. u kome tvrdi, da je Brlić, koji je navodno otišao u Pariz kao odaslanik Južno-slavenskog udruženja, koje opet navodno postoji u Beogradu, stavljen pod strogu pasku.⁵³) Austrijsko redarstvo, kojemu uspomena na Brlićev propagandistički rad u inozemstvu za vrijeme revolucionarnih godina nije dala mirno spavati, bdilo je nad njim i slijedećih godina. Aleksa Ivić navodi ništa manje no 22 akta austrijskog redarstva sačuvana u Beču, koji se odnose na našeg Andriju Torquata Brlića.⁵⁴) Ipak treba naglasiti, da austrijski agenti nisu u toj prilici pokazali ni veliku oštroumnost, a niti su se stvarno potrudili, da se točno obavijeste. Tako se primjerice u jednom izvještaju od 23. lipnja 1854. vrhovnog vojnog zapovjedništva ministarstvu vanjskih poslova naziva Brlić »bivšim pravoslavnim teologom, koji je kasnije prešao na katoličku vjeru«, a barun Kempen piše 13. lipnja 1856. vrhovnom vojnom zapovjedništvu ovako: »Javlja ju isto tako, da se Brlić diči svojim poznanstvom sa francuskim Princom Jerômom i njegovim sinom (sic) Louis Napoléonom i tvrdi da je g. 1848.-49. i 50. bio izaslanikom Njegove Preuzvišenosti Bana kod ovih visokih ličnosti, što se sa sigurnošću može smatrati neistinom.« — Bez sumnje je u toj apsolutističkoj i germanizatornoj Austriji i

Krfa, u pogledu studija povijesti i književnosti; oba su pisma sačuvana u Arhivu Jugoslavenske Akademije u Zagrebu, a Tommaseo ih spominje u svom »Secondo esilio« (T. I. p. 122 i 142), kao i Milčetić u »Kolu M. H. I.« p. 332. S druge strane naznačuje našastar papira Tommaseovih u Firenci (Bibl. Nazionale, pacco 54) jedno ili više pisama Brlićevih Tommaseu. (Saopćenje prof. Dayre-a).

⁵³ U Arhivu Brlić.

⁵⁴ A. Ivić, Arhivska gradja o srpskim i hrvatskim književnim i kulturnim radnicima, Srp. Kr. Akademija, Beograd, T. II. i V.

policija bila loše ustrojena, kad je mogla biti tako neupućena o činjenicama najnovijeg datuma, koje su se mogle vrlo lako provjeriti.

*

Kad se govori o žrtvovanim pokoljenjima, pomišljamo odmah na one mladiće, što ih je A. de Musset opisao u svojim »Ispovijestima djeteta ovog stoljeća«, koji su rođeni »u ratu za rat«, koji su snivali »o Moskovskom snijegu i o suncu pod Piramidama«, a kojima bi se, kad bi za vrijeme Restauracije govorili o ambiciji, ljubavi, snazi i životu, odgovaralo: »Idite u svećenike«.

No naš Brlić — iako vatren — nije bio ni bljedolik ni slabih živaca poput Musset-ovog Octave-a. Istina, put javnoga rada bio mu je za vrijeme apsolutizma prepriječen i našao se on — bivši »član Slavonske skupštine u Pragu, oficir-dobrovoljac, pridjeljen glavnom stanu Bana Hrvatskoga, poslanik Bana i hrvatske vlade« u Parizu — bez zvanja, koje bi bilo kadro da utaži njegovu žedj za javnim radom. Pa ipak se snašao isto tako dobro, kao što je ono već g. 1850. shvatio razliku što ju je nalagala izmijenjena politička situacija, između svog prvog političkog putovanja 1848. i onog drugog, koje je moglo poslužiti njegovoj domovini samo neizravnim putem, t. j. putem njegovog vlastitog obrazovanja i prosvjećivanja. On je posve realno shvatio, kao i njegov prijatelj Gučetić, da je prošlo vrijeme iluzija, pa se u 27. godini dade hrabro na posao da svrši pravo u Beču, otkuda se g. 1857. vrati, te otvori odvjetničku pisarnu u Brodu. Ipak nastavi, i ako u skromnijem opsegu, svoj književni rad (za vrijeme svog boravka u Beču izdade tri knjige na njemačkom jeziku), i politički rad (1861. postade zastupnikom na hrvatskom Saboru, te predvodi deputaciju, koja traži od Cesara u Beču ponovno sjedinjenje Vojne granice sa Kraljevinom Hrvatskom). Obilna korespondencija (69 pisma biskupa Strossmayera sačuvanih u Brodu) prika-

zuje nam, kako je Brlić ostao u neprekidnim vezama sa nizom hrvatskih, slavenskih i stranih ličnosti. A knjižnica od nekih 5—6000 svezaka, sa mnogo rijetkih izdanja, bila mu je duševnom hranom i utjehom, ako su ljudi iz god. 1850. već poznavali onu bolest, tako značajnu za naše doba, t. j. da ne mogu živjeti osim u velikim gradovima. U toj knjižnici zauzimaju francuske knjige Lamartine-a, Louis Blanc-a, Lamennais-a (svezak »Paroles d'un croyant« dao mu je autor sam), Bastiat-a itd. najuglednije mjesto. Francuski mu je jezik bio drag, kako to proizlazi iz mnogih odsječaka njegova Dnevnika, gdje ga vidimo kao propagatora, pa čak i učitelja francuskog jezika među svojim domaćima. Knjige su mu te bile uspomenom na njegovu djelatnost kao Jelačićevog emisara u Parizu, a naročito dvije među njima, kojima je autor ili junak knez Czartoryski.⁵⁵⁾ — Obje su knjige izdane nakon smrti starog kneza Adama, čija je lozinka, kako to ističe Charles de Mazade u uvodu knjizi »Correspondance d'Alexandre Ier et Czartoryski«, što ju je izdao knez Ladislav Czartoryski, glasila »L a b o r e m u s« — »riječ je to jednostavna, puna dirljive ozbiljnosti, riječ stvorena da poveže, okrijepi i pridigne emigracije u časovima najtežih iskušenja, kad im ne preostaje ništa drugo no da se nepobjedivom patriotskom vjerom odupru uvredljivoj pobjedi sile« — te knjige značile su Brliću toliko uspomena na njegov vlastiti rad. Pa ipak je Brlić bio kud i kamo sretniji, jer njegova lična razočaranja nijesu bila otešćana još i nostalgijom, koja muči izbjeglice. I eto, to bijaše dovoljno da se ispuni jedan život, koji je uostalom završio prerano u dobi od 42 godine.

⁵⁵⁾ »Alexander Ier et le Prince Czartoryski, Correspondance particulière et conversations 1801.—1823.«, publiées par le prince Ladislav Czartoryski, Paris, Michel Lévy frères, 1865., te Prince Adam Czartoryski: »Essai sur la Diplomatie«, Paris, Amyot, 1864.«

PISMO IZ BECA
ANDRIJE TORKVATA
BRLICA O OŽUJSKOJ BUNI U BEČU

Egregio ac Perillustri Domino

MICHAELI DE BENKO,*

**In Cotta. Syrmienſi Nobili Civi Vukovarienſi
Venerabilis Conventus P. P. Franciscanorum inibi
Syndico**

in

VUKOVAR.

U B e č u, 16. ožujka 1848.

Mili Ujo i ljubezna Ujno!

Samo neznam što će s Ivom biti; on bo je vjetrenjast; a takav ni za popa. Osim toga ne bi želio, da mi i jedan brat postane više duhovnik. Ja neznam imal težeg stanja u naše vrijeme od ovog. Od svuda navaljuju na nas, i premda se vidi iz napolja, da je popovski život najbolji: ipak — ko ga se je okusio, taj zna bolje što se iztražuje k tomu, da koji pravi i poštenu pop bude, jer hulja lahko bit kod svakog stališa: a takog nebi želio imat brata. — Kaki su sad ratovi, još bi najbolje bilo, da ide u vojnike. Vetter bi mu mogao pomoć, jer neće ni on moći tako friško kao što mišljasmu ić u penziu i u Brod doć, buduć da bi prie prilika bila za rat nego za mir. — Ta evo, molim Vas, i u B e č u b u n a. 13-og, prekjučer se je počela, a još 12-og poslje podne su se djaci od universiteta dogo-

* Pismo je upravljeno na Mihajla pl. Benko, brata majke A. T. Brlića.

vorili, kako će ju začeti i što će iskat, to jest: Da se Metternich s ministeriuma skine, da jim se dozvoli oružje nosit, da bude štampanje slobodno bez cenzure. Kadri nisu bili ni professori umirit jih, premda jim je obećao Rector Magnificus i obljubljeni professor Hye da će želje njiove pred Cara odnesti. — Dakle 13-og Vam je cijela varoš puna svakovrstnoga svijeta bila. Najprije su se skupili bili u velikom broju ljudi pred kuću, u kojoj je dieta autrijskog Nadvojvodstva se držala, da vide, radi li se tud što od onih stvari, koje oni žele. Kažu da je jedan velikaš govorio za puk pred kućom stojeći, da mu dieta želje ispuni i Caru podnese. Al da su ga uhvatili i zatvorili za to govorenje. Medjutim kad je mložina puka saznala dol, da dieta neće na njiove misli da pristane: a ona posluša jednog poljskog djaka, koji je proklamaciju na puk počeo štit, i što oni žele, kazivat. Stanu mu dakle vikati: »Vivat« i nosit ga na ramenima po cijeloj varoši: a svjetina za njim. Commandierender Nadvojvoda Albrecht je bio pred kućom staleškom, u kojoj je dieta bila, a kako vele na onog djaka soldatima pucat zapovjedio. Još se pako nisam mogao osvjedočit radi različenog govorenja ljudi, jel ostao mrtav, il je bio ranjen, il je od policie bio uhvatjen, pa se mjesto njega drugi djak podigao i govorio protiva vladanju Metternichovom i iskao, da se ovaj sbaci, pa na ovog jel Albrecht pucat dao. Ele kako bilo da bilo, Albrecht je na jednog dao pucat: a puk onda navali na mog Albrechta, stane mu konja tuć, s kamenjem se na njeg bacat, šešir mu s glave stipat: a on se razljuti te dade u puk pucat, i tu jih pade šest il sedam. Jedan djak u glavu ranjen, bude sad od puka uzet; adjutant Albrechtov s konja strgnut, a na konja ovaj djak metnut, pa po cijeloj varoši vodit. Htjeli su ga i u carski grad uvest: al na svima kaplami su stražili mlogi vojnici i topovi gotovi bili za pucat, ako se na carsku kuću na-

vala učini. Gdjegod se soldat pokaza, svagdje ga ispiskaše, samo djacima, varošanima i nadvojvodi Vilelmu su vikali: »Vivat! Bravo!« Kad se je to sgodilo, onda 20 momakah: djakah i drugih uzmu kolce, pa se upute k oružaonici na placu »Hof« zvanom, da uzmu oružje, jer nisu baš ništ imali u rukuh, buduć da je u Beču zabranjeno oružje držat. Al tamo se s kirassirima, koji su oružaonicu čuvali spotaknu: te budu izranjeni sa sabljama. Na to se puk još više na vojnike razsrdi i svakako im se rugaše, osobito Schusterbuben, koji na Judenplatzu s kamenjem se bacaše i 8 vojnikah na smrt izubijaše. Al budu i oni s banganetama izranjeni. Tad podjoše lupat pendžere, i na svima carskim kućam porazbijaše jih, i stanu sve više i više: Pereat! Metternichu vikat. — On se zbilja odrekne svog ministerstva i djacim, da red drže, bude dopušteno oružje. — Osim toga Albrecht, koji je dao pucat odrekne se komandirstva i bude Wasa mjesto njeg. Windischgraetz als Stadtcommandant. Al jer je veliki aristocrat morade ovo opet ostavit. Dakle je bila pobjeda (Sieg) od strane djakah i odmah zapovjede razsvijetit cijelu varoš u slavu, što je Metternich pao i oni oružje dobili. Beč je dakle taj dan prvi put od Bog zna kad bio razsvijetljen, jer je to inač zabranjeno i nikad ni bivalo. Žalostna je pako bila večer za razpuštene poslenike. Ovi udariše na carske štale, da jih porobe i zapale. Vojnikah je malo ond bilo: a puka puno. Dakle oni pendžere lupaju i kamenjem na vojnike udri! Oficir jih opomene: al zalud, rekne jim do tri puta i opomene; aja! oni viču, lupaju i harače. Dakle zapovjedi pucat. I tu bude jih do 32—40 ljudi ubijeno. 4 žene su takodjer ubijene, jer je zbilja čudno koliko su se žene u taj posao miješale. Zatim kad su se uplašeć ti poslenici utekli putem sve gaslampe polupaju, kanale pokvare, izprikidaju cijevi, zapale maltu, koja sasvim izgori, i razgone maltare, tako da sad

sve u Beč morete brez malte. Vojska nije smjela mlogo počet, jer je samo 12.000 momakah bilo. A to je ništ za veliki Beč. Ob noć je doduše još došlo do 4—5000 al to nije mlogo.

14-og ožujka su djaci i Bürgermilitz po varoši red održat počeli, dobiv iz oružaoice pušakah. Ele dućane kako juče zatvoriše tako ovaj cio dan nitko nije se usudio otvorit. Jer premda su djaci bili sad umireni malo, jer su jim želje nekoje izpunjene, ipak su još od Cara iskali organiziranje narodne garde, t j. da svako pošten smije oružje nosit i slobodnu štampu. Tko je dakle to hotio morao je bijelu ružu na šešir il prsa prikopčati, te tako su muški skoro svi ova zlamenja imali. Djaci međjutim su se exercirali i pokazavši se puku svud s Vivat! i Bravo! budu pozdravljeni. Puk je bio silni i uvijek vikao. Pošalju indi k Caru poslaničtvo, da jim izpuni još one želje. On jim narodnu gardu dade: al slobodu štampe ne. Zato još nebihu zadovoljni, nego opet poslaničtvo, u kom je uvijek professor Hye bio, k Caru pošalju, da će grad njegov jurišat, ako jim nedade štampe slobodu. Dok poslaničtvo kod Cara biaše djaci s bijelom pantlikom na šeširu, s carskim barjakom napred, a s malima bijelima barjačićih, na kojim je bilo »Pressfreyheit«, »Ordnung u. Sicherheit« napisano in Reih u. Glied, odaše po varoši red uzdržujuć, kojom prilikom kad su se potukli s razuzdanima poslenicima — proletarima zvanim — koji su krali i tukli, padoše četvoričica od djakah: a više proletarah. Dodje deputacia natrag i navijesti da je dan i Pressfreyheit. Sad biaše radost i veselje do neba, opet razsvjetljenje varoši: a Car jim je morao obećat da će sutra izać. — Noću su djaci patrolirali i stražu čuvali kod svih carskih kućah. Vojnici su stajali kod carskog grada i na klassii kao u taboru. Topovi svud napereni. — Al poslenici strašno pališe i robiše.

15.-og ožujka. Prot ovima poslenicima ka-

tane poslaše i ovi jih u red utjeraše posjekav
jih do 400 stranom na smrt, stranom ranama.
Car izidje šetat oko 11 satih s grofom Hoyosom, koji je vodja narodne garde i kud je do-
šao svud ga pozdravljahu s Vivat!, do neba
urlikajući. Kad je on vidio da ga puk ljubi:
odmah mu je drago bilo, i da proklamaciju, u
kojoj reče, da je stališe i redove svojih nje-
mačkih i slavljanskih državah na 3.-i juni, ako
ne prie pozvao, da konstituciju dade.
U to dodje palatin s mlogima Magjarima, koji
su u deputaciji bili s onom representaciom, što
ju je Košut sastavio. Palatin vidiv sgrnjeni
puk, iz intova upita varošane: Što je to? Kad
mu stadoše kazivat, uze ih u intov sa sobom
do carskog grada; i onda reče, da će on gle-
dat da prie se dade konstitucia nego 3.-eg
juna. Kad je izašao reče varošanom, da je sve
dobro. U kratak čas na to izidje proklamacia
od Cara, da će dobiti čim prie konsti-
tuciju. Sad radosti nije bilo ni kraja ni konca.
Odmah se uredi narodni gardiste te pjevajući:
Gott erhalte unsern Kaiser, upute se k Caru.
Car kad su došli izidje sa svima princovima
na balkon na Josephplatzu, na kom su statui
Josipa cara dali u ruke bijeli barjak s natpi-
som: Pressfreyheit i vijenac na glavu. Tud
se je klanjao i cijeloj narodnoj gardi pred so-
bom proći dao, sve ju pozdravljajući, a ona
opet u kojoj su sami skoro djaci i drugi po-
štteni il varošani il kalfe, pjevala je: Gott er-
halte i Vivat! vikala. Na poslijetku reče jedan
od princah: Friede u. langes Leben den treuen
Bürgern Wiens! Magjari koji su došli osobito
grof Ljudevit Batjanji i Košut su držali go-
vore za mladež, da priateljstvo bude s Ma-
gjarima. Deputacie su išle k njima, da budu
na čelu bune; al oni su rekli, da žele mir.
Košuta oće za ministra. Deputacia magjarska
samo 4 konservativca ima. — Tako su dakle
u Beču djaci većom stranom Slavjani: Kranjci,
Česi, Poljaci i Iliri dobili ono, što je narod
želio. Bože daj da bude za dobro crkve, ljud-

stva i kršćanstva! — Danas je mir, bit će opet razsvjetljenje i bakljada Caru. — Može bit da će sve mirno proć sad, jer su im želje izpunjene! — Pozdravlja Vas Strossmayer, Beker, Macek. — Djaci su uzeli sad žute kokarde. Nuncius papin jih je sinoć blagoslovio, što su papi vivat vikali. Bandu takodjer imadu već. I Magjari hode po varoši s barjacima od 3 farbe.

Dučane opet otvaraju i red je veliki. Samo u selima: Fünf i Sechshaus zvanim poslanici još s vojskom i narodnom gardom se biju. Puka je mlogo po sokacima viču iz sveg grla. Sad se s carskom familiom Palatin svjetuje, što će dat i odgovorit Magjarima i kad će imat audienciu. Apponyi kancellar magjarski je položio službu. — Vrata carskog grada su još zatvorena.

Za ovo pismo Vas molim da mi ga čuvate, i ako bi ga kad zarad opisanja te Bečke Reformacie i Revolucie trebovao, dat morete. Sad neznam očul još prije Uskrsa Vam pisat, jer donde imam mlogo posla.

Ljubim i pozdravljam neizbrojenih putah moju dobru Ujnu i želim, da sasvim zdrava bude i dugo živi, pozdravljam i cjelujem Ninu mlogo mlogo putah. Tetka mi je od nje pripovijedala, da je dobra i čedna, što mi drago bi čuti: a osobito od Vas da Vam je desna ruka.

A Vas, slatki Ujače grli ljubi Vaš do smrti Vas štujući i ljubeći

Andria.

Zbilja! nisam ni znao da sam: Admodum Reverendus, zato kad adress pišete: a Vi mjesto Multum »Admodum« metite. — U 12 satih je otišla deputacia magjarska k Caru; pri-dati će Košutovu proposiciu.